

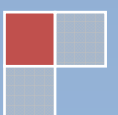
2014

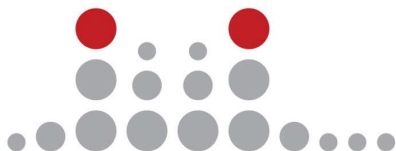
Kurikulum pre výberový predmet RODOVÉ ASPEKTY V ETNOLÓGII

Prof. PhDr. Marta Botiková, CSc.
Doc. PhDr. Kornélia Jakubíková, CSc. Doc. PhDr.
Zuzana Kiczková, PhD.
Doc. PhDr. Mariana Szapuová, PhD.

Tento projekt sa realizuje vďaka podpore z Európskeho sociálneho fondu v rámci Operačného programu Zamestnanosť a sociálna inklúzia.

NÁRODNÝ PROJEKT
Inštitút rodovej rovnosti

Typ projektu: Neinvestičný

Termín realizácie projektu: 10/2009 – 03/2015

ITMS projektu: 27120230002, 27130230003

Autorský kolektív:

Prof. PhDr. Marta Botiková, CSc.
Doc. PhDr. Kornélia Jakubíková, CSc.
Doc. PhDr. Zuzana Kiczková, PhD.
Doc. PhDr. Mariana Szapuová, PhD.

Odborná garancia: Odbor rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí MPSVR SR

**Tento projekt sa realizuje vďaka podpore z Európskeho sociálneho fondu v rámci
Operačného programu Zamestnanosť a sociálna inklúzia.**

www.esf.gov.sk

EURÓPSKA ÚNIA

Európsky
sociálny
fond

OBSAH

Úvod.....	1
1. Vymedzenie vzdelávacích cieľov v študijnom predmete Rodové aspekty v etnológii ..	4
2. Špecifikácia formálnej stránky študijného predmetu.....	5
3. Organizácia študijného predmetu	5
3.1. Kritériá hodnotenia.....	5
3.2. Percentuálny podiel na hodnotení	6
3.3. Dochádzka, pripravenosť a participácia.....	6
4. Výber vhodných metód a vyučovacích postupov	7
5. Nastavenie kritérií pre výber základnej (povinnej a rozširujúcej) odbornej literatúry	8
6. Obsahová štruktúra študijného predmetu a zoznam tém	9
7. Anotácie tém	12
7.1. Rod ako štruktúrna kategória.....	12
7.2. Pojmy „muž“ a „žena“ v kultúrnej tradícii. K antropológii pohlaví	16
7.3. „Femininita“ a „maskulinita“ v troch perspektívach a porovnanie tradičného a súčasného modelu materstva a otcovstva.....	19
7.4. Epistemologické a metodologické otázky rodového výskumu	25
7.5. Rodový výskum v etnológii a kultúrnej antropológii.....	28
7.6. Rodový výskum v etnológii na Slovensku	30
7.7. Evolučná perspektíva štúdia rodu	34
7.8. Štruktúrna perspektíva štúdia rodu.....	36
7.9. Význam Margaret Meadovej pre etnologické štúdium rodu	37
7.10. Význam Henrietty L. Moore pre etnologické štúdium rodu.....	39
7.11. Sexualita a výchova	41
7.12. Rodové aspekty životného cyklu	44
7.13. Rodina v historickej zmene	46
7.14. Rodina a reprodukcia	49
7.15. Rituály z aspektu rodu	51
7.16. Mágia z aspektu rodu.....	53
7.17. Mužské štúdiá	55
7.18. Rodové rozdiely reflektované vo folklórnych žánroch	57
Zoznam literatúry	59

Uvedomujeme si rodové súvislosti používania jazyka, pre zjednodušenie textu však na všeobecne označenie osôb mužského aj ženského rodu používame termíny s mužskou gramatickou koncovkou (generické maskulinum). Preto by sme rady na tomto mieste zdôraznili, že opisované situácie a koncepty sa týkajú rovnako žien ako aj mužov a väčšinovo používané mužské gramatické rodové koncovky používame len pre skrátenie textu. Tam, kde sa text týka osobitne mužov alebo žien, používame jazyk v príslušnom gramatickom rode.

Úvod

V rámci národného projektu Inštitút rodovej rovnosti bolo možné navrhnuť činnosti v oblasti vzdelávania k rodovej rovnosti na vysokých školách. Na túto situáciu zareagovali odborníčky z Centra rodových štúdií (CRŠ) a Katedry filozofie a dejín filozofie FiFUK Zuzana Kiczková a Mariana Szapuová a predložili návrh na vytvorenie a zavedenie študijného predmetu z oblasti Rodových štúdií. Vychádzali pritom z faktu, že implementáciu vzdelávacích aktivít k problematike rodovej rovnosti na vysokých školách v SR je možné v súčasných podmienkach realizovať v zásade tromi spôsobmi:

1. schválením a zavedením študijného odboru Rodové štúdiá do Sústavy študijných odborov a následnou akreditáciou študijného programu Rodové štúdiá,
2. vytvorením a zavedením študijného predmetu do už existujúcich, akreditovaných študijných programov,
3. vytvorením a akreditovaním študijného programu z oblasti rodovej problematiky v rámci celoživotného vzdelávania.

V súčasnosti je na Slovensku najschodnejší druhý a tretí spôsob. Výhodou druhého spôsobu - implementácie prostredníctvom existujúcich študijných programov a možnosti zaradiť kurzy venované rodovej rovnosti ako výberové kurzy - je hlbšie prepojenie rodových otázok so študovaným odborom, väčšia konkretizácia, posilnenie interdisciplinarity, možnosť spolupracovať s vysokoškolskými učiteľmi a učiteľkami, ktorí/é takéto kurzy už realizovali alebo realizujú v súčasnosti, resp. ktorí/é majú skúsenosti s rodovým výskumom

Náročnosť tohto prístupu spočíva v tom, že je potrebné rešpektovať špecifickosti každého študijného odboru, do ktorého chceme vzdelávanie k rodovej rovnosti implantovať, z čoho vyplýva aj potreba vypracovať špecifický študijný predmet pre každý z týchto odborov. Rodové vzdelávanie v akademickom prostredí nemožno zavádzať formálne, alebo nejakým plošným nariadením, ale je potrebné akceptovať štruktúru študijných programov, ich špecifiká a v prípade, kde je to možné, nadviazať na doterajšie skúsenosti. K realizácii tohto kroku sú potrebné osobné konzultácie s vybranými učiteľmi a učiteľkami.

Cieľom nových výberových predmetov z oblasti rodových štúdií je získať znalosti a zručnosti v tematizácii, analýze, kritickej interpretácii a schopnosti formulovať a navrhovať riešenie otázok v študovanom odbore z rodového hľadiska. Základným rámcom tematicky veľmi rozmanitých otázok je koncept rodu, rodovej rovnosti, rodovej diferenciacie a gender mainstreaming.

Štruktúra študijného predmetu, metodologické východiská, voľba metód, výber študijnej literatúry i samotného konkrétnejšieho názvu, resp. podnázvu je výsledkom konsenzu tímovej spolupráce odborníčov na rodové štúdiá (Z. Kiczková a M. Szapuová) s oslovenými internými učiteľkami a učiteľmi na jednotlivých katedrách.

Navrhované obdobie štúdia predmetu, forma výučby, odporúčaný rozsah, navrhovaný počet kreditov a spôsob hodnotenia predmetu bude v kompetencii vedenia konkrétnej katedry.

Nové študijné predmety sa môžu realizovať formou výberových špecializovaných prednášok a seminárov a môžu slúžiť ako vzor a pilotný program pre implementáciu rodového vzdelávania na odborne rovnako zameraných katedrách aj na iných univerzitách v Slovenskej republike.

Zámer, ktorý spadá pod Aktivitu 3 národného projektu IRR je vytvoriť kurikulá pre nové výberové predmety z oblasti Rodových štúdií pre študentky a študentov z odborov: etnológia, politológia, psychológia, sociológia pod názvom:

Rodové aspekty v etnológii

Rodové aspekty v politológii

Rodové aspekty v psychológii

Rodové aspekty v sociológii

Kurikulá sú výsledkom tímovej spolupráce, na ktorej sa podieľali:

Prof. PhDr. Marta Botiková, CSc. z Katedry etnológie a muzeológie,

Doc. PhDr. Kornélia Jakubíková, CSc. z Katedry etnológie a muzeológie,

Prof. PhDr. Darina Malová, PhD z Katedry politológie,

PhDr. Hana Smitková, PhD. z Katedry psychológie,

Mgr. Roman Džambadzovič, PhD. z Katedry sociológie,

Doc. PhDr. Mariana Szapuová, PhD. z CRŠ a Katedry filozofie a dejín filozofie

Doc. PhDr. Zuzana Kiczková, PhD. z CRŠ a Katedry filozofie a dejín filozofie.

Základná štruktúra kurikula je spoločná pre vypracovanie Rodových aspektov v etnológii, politológii, psychológii a sociológii:

Vymedzenie vzdelávacích cieľov v študijnom predmete

Špecifikácia formálnej stránky študijného predmetu

Organizácia študijného predmetu (kritériá hodnotenia atď.)

Výber vhodných metód a vyučovacích postupov

Nastavenie kritérií pre výber základnej študijnej literatúry

Obsahová štruktúra študijného predmetu a zoznam tém

Podrobné anotácie vybraných tém s kontrolnými otázkami a literatúrou

Zoznam literatúry

Cieľom je zaviesť novovytvorené výberové predmety do pedagogickej praxe a vyskúšať ako pilotný projekt v každom špecializovanom študijnom odbore, a tak nadobudnúť informácie o ich funkčnosti čo sa týka obsahovej a metodickej oblasti. Získaním spätnej väzby sa vytvoria predpoklady pre ich ďalšiu konkretizáciu a aktualizáciu.

Očakávania....

Na základe toho, že vypracované kurikulá s podrobnou anotáciou, zoznamom literatúry a inšpirujúcimi otázkami do diskusie majú skôr charakter „uvedenia do problematiky rodových štúdií“, očakávame od absolventiek a absolventov realizovaných predmetov schopnosť vysvetliť základné pojmy, osvojiť si konceptuálny aparát a používať rodovo citlivý jazyk.

Želáme si, aby pochopili, v čom spočíva daný problém, prečo je dôležité o ňom hovoriť, aký je jeho širší kontext, čím je prínosný rodový prístup a rodový výskum, ako nás môže obohatiť o ďalšiu dimenziu poznania. Jednoducho: aby si nasadili „rodové okuliare“, ktoré si už nedajú dole.

Očakávame, že náš pokus o systematickejší pohľad na problematiku rodu a rodových vzťahov vytvorí východisko pre špeciálnejšie orientované „nadstavbové“ študijné predmety, ktoré by išli viac do detailov a vzájomných súvislostí.

Hlavná riešiteľka doc. PhDr. Zuzana Kiczková, PhD.

1. Vymedzenie vzdelávacích cieľov v študijnom predmete Rodové aspekty v etnológii

V stratifikácii spoločnosti je základným a univerzálnym kritériom príslušnosť k rodu. Z nej vyplývajúce diferencie v rodových statusoch a rolách mužov a žien sú hlboko zakorenené v kultúre a spôsobe života všetkých známych spoločností. Ich charakteristickým znakom je veľká stabilita, takže sa zdá, že sú to dané antropologické konštanty determinované prírodou/ biológiou. Poznatky, ktoré prináša etnológia/ kultúrna antropológia o rôznorodosti rodových statusov a rol dokumentujú práve opak – že nejde o naturálne, ale o kultúrne modely. I keď táto problematika je v humanitných vedách relatívne nová, v etnologickej vede bola prítomná v podstate od jej počiatkov. I keď ešte nevyčlenená ako osobitná subdisciplína, tak ako je to dnes (feministická antropológia).

Pri štúdiu etnológie zaoberajúcej sa kultúrou a spôsobom života rôznych typov spoločností (od rodiny až po etnikum) je uplatňovanie rodového pohľadu nevyhnutné.

Cieľom tohto študijného predmetu bude jednak poznanie empirických údajov z rôznych kultúr (i mimoeurópskych), ale hlavná pozornosť bude venovaná Slovensku, avšak v stredoeurópskych, resp. slovanských kontextoch. Hlavným zámerom bude poukázanie na súvislosti – kontinuitu či diskontinuitu vývoja – v empirickej aj teoretickej rovine. Popri deskripcii, ako potrebnému základu, budú prednášky ponúkať najmä interpretácie javov a to v daných sociálnych a kultúrnych kontextoch.

Cieľovou skupinou budú okrem študentov a študentiek etnológie aj poslucháčky a poslucháči iných odborov na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (FiF UK), najmä z príbuzných vedných odborov ako je história, archeológia, sociológia, religionistika, a iných. Absolvovaním predmetu získajú poslucháči a poslucháčky nielen prehľad v doterajších poznatkoch prezentovaných v domácich i zahraničných publikáciách, ale diskusiami o rôznych aktuálnych príkladoch rodových statusov, rol a stereotypov si osvoja rodovo citlivý postoj/prístup.

Získané poznatky by sa mali premietnuť v ich ďalšom štúdiu (výber, ale najmä spôsob spracovania tém seminárnych, postupových a záverečných prác).

Predpokladáme tiež, že význam absolvovania tohto kurzu sa prejaví aj, resp. najmä v ich ďalšom pôsobení v praxi (zamestnaní).

Práve absolventi a absolventky štúdia etnológie ako aj ďalších odborov FiF UK sa uplatňujú v takých druhoch zamestnaní, kde je eminentná potreba rodovej citlivosti a rodovo diferencovaných prístupov.

2. Špecifikácia formálnej stránky študijného predmetu

Študijný predmet Rodové aspekty v etnológii sme zaradili ako výberový predmet do bakalárskeho stupňa štúdia etnológie. V ponuke výberových predmetov pre študentov a študentky všetkých odborov FiF UK bude kurz zaradený v letnom semestri školského roku 2013/14.

Naším zámerom je už v prvom stupni vysokoškolského štúdia oboznámiť študentky a študentov so základmi tejto problematiky. Na magisterskom stupni štúdia bude problematika rodových štúdií rozvíjaná v ďalšom povinnom a niekoľkých voliteľných kurzoch, ktoré rozširujú a špecifikujú rodovú problematiku.

Vzhľadom na stanovené podmienky pre získanie hodnotenia, navrhujeme kurz hodnotiť 4 kreditovou dotáciou.

3. Organizácia študijného predmetu

3.1. Kritériá hodnotenia

Celkové hodnotenie bude pozostávať z týchto súčastí:

Priebežné hodnotenie:

Aktívna účasť na seminároch (kvalifikované otázky a komentáre k odprednášaným témam, ústna prezentácia doplnujúcich informácií z rôznych zdrojov). **V polovici semestra:** Bodové hodnotenie ústnej prezentácie a interpretácie vybraných preštudovaných textov z doporučenej literatúry.

Záverečné hodnotenie (záverečné kolokvium):

Tému záverečnej práce bude možné zvoliť z vopred pripraveného zoznamu tém (tematických okruhov) – **pedagogičky navrhnú a dajú ponuku v 6. týždni semestra** alebo bude možné navrhnúť vlastnú tému. Téma musí byť zvolená v šiestom týždni semestra. Konkretizácia zamerania témy bude osobne konzultovaná v priebehu semestra (písomne alebo ústne) s príslušnou pedagogičkou.

Hodnotenie písomnej analýzy (rozsah tlačenej verzie: 8-10 strán Times New Roman 12, riadkovanie 1,5) a interpretácie pramenného materiálu (výskumnej sondy, sekundárnych prameňov) na záverečnom kolokviu (v rozsahu 10 minút.) Prácu nie je možné vypracovať skupinovo, okrem iného aj preto, že podmienkou práce je získanie materiálu z vlastného terénneho výskumu (sondy vybranej vzorky).

Termín odovzdania záverečnej práce je do druhého týždňa skúšobného obdobia letného semestra. Pri písaní záverečnej práce je samozrejmosťou rešpektovanie štandardov akademickej práce (citovanie, využívanie zdrojov, atď.). Hodnotenie záverečnej práce ako aj celkové hodnotenie bude k dispozícii najneskôr do dvoch pracovných týždňov po odovzdaní záverečnej práce. **Zistený plagiát bude hodnotený Fx a následne bude podaný návrh na konanie v disciplinárnej komisii dekana.**

Kolokvium: Vypracovanie záverečnej práce a jej prezentovanie. V čase odovzdania záverečnej práce (druhý týždeň skúšobného obdobia letného semestra) usporiadame kolokvium za prítomnosti študentov a študentiek, ako aj všetkých pedagogičiek, podieľajúcich sa na kurze. Spôsob prezentácie bude súčasťou hodnotenia záverečnej práce. Prezentácia musí obsahovať hlavné výsledky záverečnej práce (analýzy výskumu, kritickej reflexie). PowerPointová prezentácia (max. 5 slajdov) bude zameraná na teoretickú konceptualizáciu/predstavenie teoretických východísk, metodológie, hlavných výsledkov a formulovanie záverov.

3.2. Percentuálny podiel na hodnotení

Priebežné hodnotenie: aktívna účasť 20% + ústna prezentácia poznatkov z doporučenej literatúry 30%

Kolokvium: písomná podoba záverečnej práce 30% + prezentácia záverečnej práce 20%

3.3. Dochádzka, pripravenosť a participácia

Predpokladom úspešného absolvovania kurzu je nielen prítomnosť na hodinách, ale aj aktívna participácia a vypracovanie zadaní v určených termínoch.

V prípade závažných zdravotných, rodinných či osobných problémov, ktoré zabránia v účasti na vyučovaní, resp. v príprave naň, ospravedlníme dve absencie. Pritom je potrebné informovať vyučujúcu čo najskôr (ak situácia dovoľí – ešte pred vyučovacou hodinou).

V prípade troch absencií je potrebné splniť náhradné zadanie/zadania určené pedagogičkou. Štyri a viac absencií, bez ohľadu na ich príčinu, je dôvodom na neudelenie hodnotenia za kurz (Fx).

Základom diskusie sú okrem znalosti témy a schopnosti podložené (na základe literatúry, na základe logického úsudku aj ako aj empirických údajov) argumentovať, pričom sa predpokladá aj vzájomná slušnosť a rešpektovanie diskutujúcich strán, aj v prípade, že prezentujú protikladné názory. Extrémne prejavy neznášanlivosti, napríklad vo vzťahu k pohlavným, rodovým, sexuálnym, etnickým, rasovým, triednym inakostiam, nebudú akceptované.

V seminárnej miestnosti, počas trvania kurzu vyžadujeme, aby študentky a študenti nepoužívali mobil. Zhotovovať akékoľvek záznamy (zvukové, fotografické, či audiovizuálne) je bez predchádzajúceho súhlasu vyučujúcej zakázané.

4. Výber vhodných metód a vyučovacích postupov

V štruktúre študijného programu bakalárskeho štúdia odboru etnológia na Filozofickej fakulte UK v Bratislave je začlenenie študijného predmetu Rodové aspekty v etnológii do ponuky predmetov inovatívnym krokom, ktorý sa prejaví aj v metodike vyučovania. Hlavnou snahou je využiť čo najširšiu škálu rôznych vyučovacích postupov. Medzi ne bude patriť popri tradičnom monologickom prednášaní a dialogickej moderovanej diskusii, aj rozhovor, kolokvium a ďalšie postupy.

Ich použitie bude zamerané na prezentáciu rôznych druhov vizuálnych dokumentov (obrazové publikácie, fotodokumenty, videozáznamy, prípadne úryvky filmov). Na seminárne diskusie sa nebude vyžadovať písomná príprava. Záverečná práca musí mať písomnú podobu a jej súčasťou bude prezentácia. Príprava prezentácie ako aj samotné prezentovanie patria k demonštračným pedagogickým metódam.

Využívanie a striedanie širokého diapozónu foriem a metód výučby, vhodných a primeraných učebných pomôcok, moderných didaktických prostriedkov môžu hrať dôležitú motivačnú úlohu k učeniu. Podporovať motiváciu študentov a študentiek by mal aj výber výchovného štýlu pedagogičky. Pri tomto študijnom predmete je ním demokratický typ

školskej klímy, zakladajúci sa na vzájomnej dôvere, primeranej miere tolerancie, vzájomnom rešpekte a objektívnosti hodnotenia.

5. Nastavenie kritérií pre výber základnej (povinnej a rozširujúcej) odbornej literatúry

Pri výbere literatúry pre kurz budeme uplatňovať viaceré kritériá:

1. dostupnosť – jazyk
2. dostupnosť v knižniciach
3. obsah
4. kultúrno-geografické kritérium
5. časové/historické kritérium
6. teoreticko-metodologické hľadisko

1. Pri výbere literatúry máme na mysli, že poslucháčky a poslucháči bakalárskeho štúdia plynulo čítajú s porozumením okrem materinského jazyka aj v češtine a v angličtine. Uvádžeme literatúru len v týchto jazykoch.
2. Otázka dostupnosti v knižniciach nemusí byť obmedzujúcim faktorom. V bakalárskom štúdiu je jednou z cieľových zručností naučiť sa vyhľadávať zdroje v knižniciach aj na internete. Napriek uvedenej poznámke literatúru ku kurzu vyberáme tak, že je prístupná vo vedeckých a univerzitných knižniciach v Bratislave.
3. Z hľadiska obsahu kurzu sa usilujeme, aby vybraná literatúra rovnomerne pokrývala témy podľa sylabu.
4. Uplatnenie kultúrno-geografického kritéria znamená, že literatúra zahŕňa práce univerzálneho záberu, teda čerpá z rôznych kultúr sveta, z rôznych kontinentov. Pritom popri mimoeurópskych, primárnych kultúrach budú zdôraznené kultúrne reálie Európy, v jej rámci zvlášť slovanské, a v ich okruhu budú mať primárne miesto kontexty Slovenska.
5. Vychádzajúc z paradigmy etnologickej vedy budeme vyberať literatúru tak, aby

pokrývala určitú vývinovú líniu prezentovaných a vysvetľovaných javov. Samozrejme, nevyhneme sa ani rozboru aktuálnych problémov rodu v spoločnosti.

6. Vzhľadom ku skutočnosti, že kurz je určený poslucháčom a poslucháčkam bakalárskeho štúdia, nepovažujeme za produktívne zameriavať sa hneď na jeden teoreticko-metodologický prístup, ale prostredníctvom výberu literatúry a jej kritického čítania získajú prehľad o rôznych metodologických orientáciách a interpretáciách. Avšak z celkového spôsobu vedenia kurzu má byť zrejmé, že pedagogicky vychádzajú z pozícií sociálneho konštruktivismu.

6. Obsahová štruktúra študijného predmetu a zoznam tém

- 1. Rod ako štruktúrna kategória.** Všeobecný úvod: kategória rodu v sociálnych vedách, rodové roly, normy a statusy. Čo sú rodové štúdiá. Feminizmus ako teória a prax/politické hnutie. Predbežné vymedzenie základných pojmov: pohlavie, rod, systém pohlavia/rodu, rodová štruktúra spoločnosti, patriarchát, rodová identita, rodové normy, rodová rovnosť a bariéry jej dosiahnutia.
- 2. Pojmy „muž“ a „žena“ v kultúrnej tradícii. K antropológii pohlaví.** O rozlíšení pohlavia a rodu: čo sa tým sleduje? Biologický determinizmus verzus sociálny konštruktivismus. Rod ako sociálna norma a ako sociálny konštrukt. Súčasná diskusia a polemiky o tzv. systéme pohlavie/rod. K antropológii pohlaví – naturalistická a konštruktivistická argumentácia. Problém “prirodzenosti” a význam etnológie pre sociálno-konštruktivistické chápanie rodu.
- 3. Rodový výskum v etnológii a kultúrnej antropológii.** Počiatky uplatňovania rodovej perspektívy v sociálnom výskume, feministické impulzy. Feministická kritika androcentrickej perspektívy a „mainstreamovej/malestreamovej“ sociálnej a kultúrnej antropológie. Prístup „ženy skúmajú ženy“, jeho východiská a limity, problém „osoby výskumníka/výskumníčky“ a reflexivita. Počiatky formulovania rodovej problematiky v slovenskej etnológii 19. a 20. storočia.
- 4. Evolučná a štruktúrna perspektíva štúdia rodu.** Evolucionizmus a témy historických zmien, kultúrny materializmus. Štrukturalizmus ako protipól cez synchronnú analýzu konkrétneho spoločenstva. Príroda a kultúra: má sa žena k mužovi ako príroda ku

kultúre? (Kritika dichotómie, Sherry B. Ortner). Špecifiká etnologického štúdia rodu – kultúrna variabilita rodových rozdielov a význam kontextu; spochybnenie univerzálnej platnosti podriadenosti žien; prekonávanie etnocentrizmu pri štúdiu rodových kultúrnych rozdielov.

5. Význam Margaret Meadovej a Henrietty L. Moore pre etnologické štúdium rodu.

Výskumy Margaret Meadovej na ostrovoch Samoa a Nová Guinea ako potvrdenie tézy o kultúrnom formovaní ľudskej osobnosti v procese rodovo-diferencovanej socializácie a enkulturácie. Analýza jej argumentácie v prospech kultúrneho determinizmu, procesov akulturácie, sociálnej zmeny a vzťahov medzi osobnosťou a kultúrou. Vo výskume rodu podľa Henrietty L. Moore je úlohou antropológie – dekonštrukcia predsudkov a esencialistických argumentov, včítane mýtu o univerzálnosti mužskej dominancie; spochybnenie interpretácií Sherry B. Ortner; potreba prekonávania etnocentrizmu – kritika priority gender diferencií nad rasou, kultúrou, triedou, náboženstvom. Perspektívou nie je rovnakosť, ale rozdielnosť. Potrebný je dôraz na prístup mužov a žien ku kontrole zdrojov.

6. Seminár – ústna prezentácia a interpretácia vybraných preštudovaných textov z povinnej literatúry.

7. Sexualita a výchova. Rodová rozdielnosť sexuálnych noriem a morálky. Kontrola a moc v patriarchálnom a seniorálnom systéme. Sexizmus vo výchove detí a mládeže a v každodennom správaní. Funkcie spoločenstva manželstva a rodiny, priestor pre akceptovaný sexuálny život. Socializácia do spoločenstva a pripísané statusy podľa rodu.

8. Rodové aspekty životného cyklu. Vek, rodinný stav a sociálny status ako faktory kultúrnych zmien rodových statusov; očakávania a realita, zvlášť v stredoeurópskom kultúrnom okruhu. Vymedzovanie mužských a ženských priestorov, mužsko-ženská dichotómia a tabuizácia priestorov v kultúre všedného dňa a v obradoch. Koncept verejnej a privatej sféry, tradičná deľba rodových rolí a súčasná potreba zosúladovania pracovného, osobného a rodinného života.

9. Rodina v historickej zmene. O rozdielnosti a premenlivosti/vývoji rodinných foriem,

v ktorých sa menia roly a statusy podľa veku a rodu, podľa stavu a podľa základných zdrojov obživy.

- 10. Rodina a reprodukcia.** O rodinnej štruktúre a jej spoločensko- kultúrnej a biologickej reprodukcií.
- 11. Rituály a mágia z aspektu rodu.** Význam rituálov pre rodovú identifikáciu a diferenciaciu. Rodová podmienenosť a charakteristika obradových rol. Súčasné trendy - maskulinizácia či feminizácia? Mágia - súvislosti aktivít v tejto oblasti so ženskou fyziológiou, sexualitou, statusom a psychikou.
- 12. Mužské štúdiá.** Problematickosť mužskej identity/procesy socializácie, odluka od matky, tradičné iniciačné obrady mužskej mládeže/. Otázky moci, násilia a dominancie mužov na rôznych úrovniach. Tzv. kríza mužskosti /historicko-ekonomicko-spoločenské aspekty. Rôzne koncepty maskulinity/“zauzlený,tvrдый / mäkký,mierny“ muž, hegemónna a subordinačná maskulinita.
- 13. Rodové rozdiely reflektované vo folklórnych žánroch.** Folklór ako umelecký obraz reálne žitého sveta; konštrukcia a reprezentácia noriem, stereotypov. hodnôt, poučenia a múdrosti. Analýza žánrov.
- 14. Záverečné kolokvium – písomná analýza a interpretácia pramenného materiálu,** ktorý získa vlastným empirickým minivýskumom alebo zúčastneným pozorovaním,

7. Anotácie tém

7.1. Rod ako štruktúrna kategória

O naturalizácii rodu, „prirodzenosti“, rodovej diferencii, typológii rodových charakterov.

Keď hovoríme o rode, treba si všímať spoločensko-politické kontexty a historické pozadie (Kiczková, 2011). Naturalizácia rodu a rodových vzťahov sú historické fenomény. Zrekonštruujeme procesy, ktoré viedli k naturalizácii resp. esencializácii rodu. V 18.storočí sa nielenže fyziologicky diagnostikované rozdiely medzi mužmi a ženami považovali za prirodzené, ale zdôvodňovanie hierarchie rodov nadobudlo anatomický obsah a materská láska sa začala považovať za bioetickú nevyhnutnosť (Badinter, 1998). Z toho sa zrodila predstava o rodových charakteroch, teda to, akú povahu majú obidve rody. Určitému rodu/pohlaviu sa pripisujú vlastnosti a spôsoby správania, ktoré pramenia v biológii a sú podstatným vnútorným znakom povahy človeka. Mužskému sa priradila racionalita, poriadok a aktivita, ženskému naopak citovosť, nehomogénnosť, pasivita.

V duchu modernizačných procesov uznanie kultúrnych výkonov sa prideluje mužom. O čom uvažujú a čo pociťujú ženy sa hľadá v ich „prirodzenosti“. To, čo dokážu ženy, je výrazom ich „povahy“, v zmysle niečoho „prírodného“. Zároveň sú vylúčené z buržoázneho právneho poriadku, ktorý práve vznikal. Stále pevnejšie sú pripútané k domovu a za jeho chod nesú hlavnú morálnu zodpovednosť. Dochádza k tomu, že tradičná dichotómia sa zásadne prehodnocuje. Chápanie pohlavia/rodu sa posunulo k fundamentálnej diferencii. Aj pod vplyvom lekárskeho vied, hlavne anatómie dochádza k zmene opisu a predstavy o stavbe a funkciách ženského a mužského tela. V 2. polovici 18. storočia v centre vývoja vied o človeku sa objavuje zvláštna, na ženy zameraná antropológia a vzostup zaznamenáva aj gynekológia. Uvádzajú sa skúmania Thomasa Laqueura (1990), ktorý zastáva tézu, že v európskej tradícii šli za sebou dve v zásade odlišné predstavy. Prvú označuje ako „jednopohlavný model“, ktorý bol vystriedaný „dvojpoohlavným modelom“. T. Laqueur na mnohých príkladoch ukazuje, že od antiky až po novovek prevládal názor, že existuje len jeden typ pohlavných orgánov a rozdiel medzi mužským a ženským telom spočíva v tom, že táto jedna forma je raz rozvinutá navonok (mužské telo) a raz do vnútra (ženské telo). Až v 18.storočí sa tento náhľad vytlačil „novým modelom radikálneho dimorfizmu“. Ženské telo a aj pohlavné orgány sa považovali za zásadne odlišné od mužského.

Táto zmena podľa T. Laqueura súvisí so vznikom buržoázneho sociálneho poriadku. Vylúčenie žien z verejnej sféry dostalo prírodovedeckú legitimizáciu. Vynašli sa dve biologické pohlavia, aby sa sociálnym rolám dal nový základ. Vznik dichotómie sa dá považovať za reakciu na rastúce emancipačné úsilie, keď ženy získavajú spoločenskú moc, prichádza ideológia rodovej dichotómie. Vytvorenie bipolárnych rodových charakterov s konštrukciou protikladov aktívne/pasívne, racionálne/emocionálne, slabé/silné sú teda výlučne moderné fenomény. Tradičná dichotómia sa zásadne prehodnocuje. Aj predtým, existovali tradičné formy poriadku rodov, ale až oddelením zárobkovej a rodinnej práce sa ideologicky zdôvodňuje a štruktúrne upevňuje to, že muži konajú inak než ženy a mužská práca sa hodnotí vyššie. Rodová deľba práce je založená na oddelení produktívnej, t.z. zaplatenej a reprodukčnej t.j. neplatennej práci v domácnosti, ktorá sa nepovažuje za prácu (znehodnotená ako ne-práca). Domáca práca sa javí ako reprodukčná činnosť bez vlastnej spoločenskej hodnoty. Ženy sú vraj predestinované pre domov, muži pre svet. Model manželky v domácnosti spadá do modernej doby, „rozvíja sa v dôsledku odmietnutia ženy individua, ženy rovnoprávnej a nezávislej (Lipovetsky, 2000, s. 198)“, a tak udržuje tradičné postavenie ženy a princíp hierarchie medzi rodmi.

Typológia rodových charakterov pokračuje vo všetkých dichotómiach a vedie k závažným záverom:

1. Rozdiel medzi mužmi a ženami sa už neodvodzuje len podľa pohlavných orgánov, ale podľa celého tela. Mužské telo je mierka, ženské telo je odchýlka.
2. Z toho vyplýva, že rody/pohlavia sa zásadným spôsobom navzájom líšia, teda aj psychicky.
3. Z anatomickej diferencie sa odvodzujú aj rodové role a rodové identity, ako aj rodový poriadok
4. Dualizmus (ducha a tela) sa projektuje na rody. Rodová diferenciacia sa chápe ako „efekt“ moderného buržoázneho diskurzu o rodoch, ako aj výsledok, produkt medicínskeho, biologického, psychiatrického, filozofického a politického diskurzu. Tým sa položili základy „biologizácie ženskosti“.

Rod je sociálnou konštrukciou, ku ktorej sa viažu spoločnosťou pripisované alebo očakávané sociálne roly, správanie, ale aj predsudky, stereotypy, hodnotenia a sebahodnotenia. „Rod sa niekedy chápe ako kategória vyjadrujúca isté vlastnosti reálnych ľudských bytostí alebo vzťahy, v ktorých sa tieto bytosti nachádzajú, resp. ktoré sú nimi vytvárané. Takéto chápanie ‚rodu‘, typické skôr pre skoršiu fázu feministických diskusií,

naozaj môže viesť k univerzalizmu a esencionalizmu. V poslednom desaťročí sa však do popredia dostáva druhá rovina, v ktorej ‚rod‘ operuje ako teoretický nástroj na vyjadrenie našich (historicky a kultúrne špecifických) predstáv o ľudských bytostiach ako ženách a mužoch a nášho chápania toho, čo znamená byť ženou, resp. mužom (Szapuová, 1998, s. 37).“

Rod ako štruktúrna kategória je sociálnym ukazovateľom, ktorý odkazuje na sociálne nerovnosti. Kritika rodu ako niečoho prirodzeného sa vzťahuje k slávnemu výroku Simone de Beauvoir: „Ženou sa nik nenarodí: stáva sa ňou (Beauvoirová, 1968, s. 5).“ Zámerom je oddeliť biologicky dané, a preto zdanlivo nespochybniteľné rozdiely medzi ženami a mužmi od tých, ktoré sa utvárajú v sociálnom, kultúrnom a historickom kontexte, a preto sa dajú ovplyvňovať a meniť. Vychádzajúc z tohto rozdielu, dá sa argumentovať v prospech zmeny vzťahov medzi rodmi, ale hlavne za odstránenie nerovností medzi nimi. Pozornosť sa má presunúť z otázky o danosti biologických rozdielov na otázku, akým spôsobom sa takéto významy vytvárajú, stávajú a čo znamenajú. Pozornosť teda treba sústrediť na zmeny na úrovni rodu. Nie biológia, ale spôsoby, akými spoločnosť z významňuje biológiu, vedú k utláčaniu žien. Beauvoirovej téze sa nemá rozumieť tak, že by sa mali biologické danosti ženského tela popierať, ale že treba oveľa viac vysvetľovať tradičný normatívny význam týchto daností, ako aj dôsledky, ktoré s prijatím týchto noriem počas socializácie dopadajú na život žien.

Cieľom dištinkcie medzi pohlavím a rodom je poukázať na to, že skutočné fyzické alebo mentálne účinky pohlavných odlišností boli zveličené za účelom udržiavania systému patriarchálnej moci. Snahou je prekonať naturalizáciu rozdielov medzi rodmi, teda to, že „ženskost“ a „mužskost“ sa tradične chápe ako samozrejma danosť, ako niečo prirodzené, pričom sa poukazuje na biologické rozdiely. Zámerom je minimalizovať význam biologických rozdielov a pripísať im odlišné kultúrne významy. Rovnako dôležitý je prakticko-politický dôsledok potreby kriticky pracovať s kategóriou pohlavie; je nutné vyvarovať sa biologickému determinizmu. Tým, že sa pohlavie viaže na biologickú prirodzenosť, absolutizuje sa pomocou tejto kategórie biologická stránka a úloha žien. Spoločným menovateľom je logika redukcionizmu, teraz v podobe stereotypu, podľa ktorého žena je viac pripútaná k prírode (resp. k imanencii), na rozdiel od mužov, ktorí reprezentujú predovšetkým kultúru. Takýmto dichotomickým členením sa zavádzal precedens vylúčenia žien zo spoločensky oceňovanej kultúrnej tvorby. Záver, ktorý sa staval proti biologizmu, znel: prirodzenosť je definovaná spoločensko-politicky. Telá majú v spoločnosti politický význam. Každý „boj pohlaví“ je dnes aj skrytým (ale aj otvoreným) politickým bojom. Dá sa vyvodiť

aj ďalší záver, že zrovnoprávnenie si nevyžaduje transformáciu alebo potlačenie tela, resp. že telo samo je z hľadiska politickej transformácie irelevantné a treba zmeniť postoje, presvedčenia a hodnoty. Z toho vyplýva, že kategória rodu je nielen vedeckým, ale aj politickým konceptom.

V poslednom čase sa spochybňuje pohlavie (sex) v biologickom zmysle. Rastúca radikalizácia je založená na argumente, že všetko, čo my označíme ako „prirodzené“, je vždy dané v jazykovej forme. „Prírodné fenomény“ tak, ako to zdôrazňuje aj v zhode s „linguistic turn“ súčasná filozofia, nie sú nám prístupné nikdy mimo jazyka. Preto je neprijateľné vychádzať z danosti pohlavných rozdielov. Oveľa viac treba sledovať to, ako sa biologické rozdiely konštituuju v diskurzívnych praktikách. Z týchto úvah vyplýva téza, podľa ktorej „pohlavie“ (sex) je efektom diskurzu. Prijíma sa predstava o diskurzívnej konštrukcii biologického pohlavia. To, čo sa nám vždy zdá ako prirodzené je podľa Butlerovej (Butler, 2003) vzťahované na proces „materializácie“ diskurzívnych praktík, ktorý sa v priebehu času stabilizuje. Otázka znie: „Akými regulujúcimi normami sa biologické pohlavie samo naturalizuje?“ „Regulujúce normy“ sú charakteristické tým, že orientujú naša správanie určitým smerom a môžu ovplyvňovať vnímanie.

Napriek mnohým výhradám voči rozlišovaniu pojmov pohlavie a rod, sa viaceré feministky prihovárajú za špecifické využitie tejto terminológie vzhľadom na našu telesnosť (Nagl-Docekal, 2007). Pojmový pár pohlavie/rod je vhodným nástrojom na zdôraznenie toho, že spoločenské normy sa odlišujú od telesných podmienok, ktoré sa môžu doslova zapísať do tela. To, že na svet prichádzame so ženskými a mužskými telami, by nemalo mať pre nás dôsledok, že budeme konfrontovaní s rodovo stereotypným kódexom správania.

Otázky:

1. Kedy, ako a prečo došlo ku vzniku rodovej dichotómie?
2. Uvedte dôvody prečo je treba rozlišovať medzi pojmami pohlavie a rod.
3. Čo si myslíte, prečo majú biologizujúce vysvetlenia rodu taký „tuhý život“?

Literatúra:

- BADINTER, E., 1998: *Materská láska od 17. storočia po súčasnosť*. Aspekt: Bratislava.
- BEAUVOIROVÁ, S. DE., 1968: *Druhé pohlavie. 2. zväzok*. Obzor: Bratislava.
- BUTLER, J., 2003: *Ťažkosti s rodom*. Aspekt: Bratislava.

- KICZKOVÁ, Z., 2011: O Centre a (s Ludevikou) v Centre. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (eds.): *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Univerzita Komenského v Bratislave: Bratislava, s. 17- 31.
- KICZKOVÁ, Z., 2011: Rod vo feministickom diskurze. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (eds.): *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Univerzita Komenského v Bratislave: Bratislava, s. 32 – 52.
- LAQUEUR, T., 1990: *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Harvard UP: Cambridge, MA.
- LIPOVETSKY, G., 2000: *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*. Prostor: Praha.
- NAGL-DOCEKAL, H., 2007: *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy*. SLON: Praha.
- SCOTT, J. W., 2006: Rod: užitočná kategória historickej analýzy. In CVIKOVÁ, J., JURÁŇOVÁ, J., KOBOVÁ, E. (eds.): *Histórie žien : aspekty písania a čítania*. Aspekt: Bratislava.
- SZAPUOVÁ, M., 1998: Kategória rodu vo feministickom diskurze. In: *Aspekt 1/1998 Myslenie žien, s. 32 - 38*.

Spracovala: Zuzana Kiczková

7.2. Pojmy „muž“ a „žena“ v kultúrnej tradícii. K antropológii pohlaví

Pojmy muž a žena sú v západnej kultúrnej tradícii chápané ako neproblematické, všeobecne platné a zároveň ako pojmy binárne – vzájomne sa vylučujúce a protikladné. Paralelne k tomu sa chápe maskulinita a femininita ako polarizované rodové modely. Takéto chápanie vychádza z biologického pohľadu na človeka, ktorý sa všeobecne prijíma, v neposlednom rade aj v dôsledku prestíže prírodných vied (biológie). Názor, podľa ktorého byť ženou alebo byť mužom je biologickou danosťou a rozdiely medzi mužmi a ženami sú určené prírodou, možno nazvať biologickým determinizmom. Je to názor, vo svetle ktorého aj netelesné odlišnosti medzi ženami a mužmi (napr. kognitívne, emocionálne, odlišnosti vzorcov správania, ale aj statusu v istej kultúre a spoločnosti) sa vysvetľujú ako dôsledok biologicky daných odlišností.

Z takýchto biologizujúcich predpokladov vychádzala aj väčšina tradičných skúmaní žien a mužov zo strany viacerých sociálnych vied. Spomenúť možno napr. sociálny funkcionalizmus, ktorý hovorí, že rodové roly sú dôsledkom odlišnej biologickej výbavy žien

a mužov, alebo teóriu muža-lovca, ktorá bola populárna v primatológii a antropológii a ktorá polaritu mužských a ženských sfér, vlastností a úloh tiež vysvetľuje ako priamy dôsledok biologických odlišností medzi ženami a mužmi. Odlišnosť ženských a mužských rolí a statusu je vraj podmienená biologickými faktormi, hlavne vyššou fyzickou silou muža a schopnosťou ženy rodiť. Práve reprodukčné schopnosti žien tvoria ten biologický faktor, s ktorým sa najčastejšie spája sociálne postavenie žien. Feministické výskumy však preukázali, že väzba medzi rodením a výchovou či materinskou láskou je skôr kultúrna ako biologická, a samotné materstvo treba pochopiť ako sociálny a kultúrny fenomén. Feministické teoretičky upozorňujú, že sú to patriarchálne predstavy, ktoré zatemnili rozdiel medzi pohlavím a rodom, pretože predpokladajú, že všetky sociálne rozdiely medzi ženami a mužmi majú svoje korene v biológii (anatómii). Takýto názor je silne zakorenený aj v bežnom myslení, ľudia najčastejšie chápu a vysvetľujú odlišnosti medzi mužmi a ženami na základe ich „prirodzených“, biologických charakteristík.

Feministické teoretičky od konca 60-tych rokov minulého storočia začali spochybňovať a kritizovať takéto názory. Poukazovali na to, že názor, podľa ktorého byť ženou alebo byť mužom je biologickou danosťou a všetky odlišnosti medzi mužmi a ženami sú determinované biologickými rozdielmi, ktoré sú chápané ako základné a esenciálne, večné a nezmeniteľné po prvé, teoreticky neobstojí a po druhé, prispieva k ospravedlňovaniu a zdôvodňovaniu diskriminácie žien tým, že zahmlieva mocenskú asymetriu v rodových vzťahoch. Názory o „prirodzenosti“ odlišností žien a mužov, najmä čo sa týka ich sociálnych rolí a statusu, ospravedlňujú patriarchálny rodový poriadok, v rámci ktorého sa striktne rozdeľuje práca, osobnostné charakteristiky i rodinné povinnosti na „jeho“ a „jej“. Tí, ktorí majú vyšší status, majú záujem na zachovaní tohoto poriadku a tým, že vyššie spomenuté rozdiely pripisujú „tvrdému diktátu prírody“, zahmlievajú skutočnosť, že odlišnosti nadobúdajú povahu spoločenskej nerovnosti medzi ženami a mužmi.

Nespokojnosť feministických teoretičiek s vyššie načrtnutými biologizujúcimi názormi viedla ku konceptuálnemu rozlíšeniu medzi pohlavím a rodom a následne k obráteniu pozornosti k problematike rodu. Pojem rodu bol pôvodne vyzdvihnutý v kontexte psychoanalytického a psychiatrického diskurzu, a to hlavne v kontexte výskumu sexuálneho správania, kde slúžil predovšetkým na označenie psychologicky a kultúrne podmienenej i manifestovanej maskulinity a femininity ako súboru charakteristík nezávislých od biologického pohlavia. V rámci takto orientovaného skúmania, ktoré preukázalo absenciu univerzálnej priamej súvislosti medzi biologickými charakteristikami na jednej, a vzorcami

správania na druhej strane, došlo k rozlíšeniu pohlavia ako biologickej a rodu ako psychologicko- behaviorálnej, sociálnej a kultúrnej kategórie. Uvedené rozlíšenie zároveň poslúžilo pre viaceré feministické teoretičky ako východiskový bod ich vlastného skúmania rozdielov a vzťahov medzi ženami a mužmi ako rodových vzťahov, t.j. ako rozdielov a vzťahov sociálne a kultúrne utváraných. Teoretičky rodu však svoju pozornosť nezamerali len na psychologické a behaviorálne charakteristiky, ale upozornili aj na skutočnosť, že vzťahy medzi rodmi sú historicky podmienené a v moderných spoločnostiach aj politicky a mocensky regulované. Použitím tejto terminológie, zavedením termínu „rod“ feministky chceli vyjadriť presvedčenie, podľa ktorého kultúrou etablované asociovanie istých typov správania so ženami resp. s mužmi je takisto vecou sociálnej konvencie ako je vecou konvencie napr. gramatický rod. Dištinkcia medzi pohlavím a rodom bola tak namierená proti predpokladu esenciálnej odlišnosti medzi ženou a mužom a stala sa zaužívaným teoretickým a konceptuálnym nástrojom na vyjadrenie názoru, podľa ktorého odlišné postavenie žien a mužov v sieti sociálnych vzťahov nie je dôsledkom ich biologických, fyziologicko-anatomických odlišností, nie je dôsledkom ich „prirodzenosti“.

Rozlíšenie pohlavia (sex) ako prírodou daného a rodu (gender) ako sociálne konštruovaného zohráva kľúčovú úlohu vo feministických diskusiách, ale aj vo feministickom výskume i politike od začiatku 70-tych rokov. Oproti biologickému pohlaviu sa rod začal vysvetľovať ako to, čo utvára maskulinitu a femininitu v konkrétnych historických, kultúrnych a spoločenských podmienkach a čo nemožno ani vysvetliť, ani odvodiť od biologických rozdielov.

Otázky:

1. Ako by ste argumentovali proti názoru, podľa ktorého prirodzeným poslaním ženy je byť „strážkyňou rodinného krbu“?
2. Ktoré boli hlavné motívy, ktoré viedli o k rozlíšeniu medzi pohlavím a rodom?
3. V čom vidíte význam a funkčnosť rozlíšenia medzi pohlavím a rodom?

Literatúra:

OAKLEYOVÁ, A., 2000: *Pohlaví, gender a spoločnosť*. Portál: Praha.

RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J., 2003: *Ženy, muži a spoločnosť*. Nakladatelství Karolinum: Praha.

LACINOVÁ, E., 2011: O diskusii biologické a/verzus kultúrnej. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (eds.): *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Univerzita Komenského v Bratislave: Bratislava, s. 81 – 97.

NAGL-DOCEKAL, H., 2007: *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektívy*. SLON: Praha.

SZAPUOVÁ, M., 1998: Kategória rodu vo feministickom diskurze. In: *Aspekt 1/1998 Myslenie žien*, s. 32 - 38 .

Spracovala: Mariana Szapuová

7.3. „Femininita“ a „maskulinita“ v troch perspektívach a porovnanie tradičného a súčasného modelu materstva a otcovstva

O charakteristike tradičnej rodovej komplementarity, modernom rodovom univerzalizme a zvláštnom spojení obidvoch typov s presahom do modelovania odlišných konceptov materstva a otcovstva .

Podoby „femininity“, „maskulinity“ a ich vzájomné vzťahy sa inak utvárajú a reprodukovujú:

1. v tradičnej rodovej komplementarite (ktorá dominuje v tradičných spoločnostiach)
2. v modernom rodovom univerzalizme (teda v spoločnostiach, kde prebehol modernizačný proces - sprevádzaný racionalizáciou, technizáciou všetkých oblastí života, individualizáciou, diferenciaciou, globalizáciou, ale aj integrácie a zrýchľovania tempa, čo súvisí aj s pluralizáciou životných foriem a existenciou viacerých konceptov materstva a otcovstva.)
3. v zvláštnom spojení obidvoch (tradicionality a modernity), v ktorom tradičná komplementarita tvorí dôležitú sedimentačnú vrstvu, no moderný rodový univerzalizmus už z nej veľa odbúral a časť pretransformoval. Je to akýsi amalgám tradicionality a modernity. (pozn. Tretí typ sa zdá byť pre Slovensko najcharakteristickejší. Pri jeho štúdiu treba vychádzať z etnografických, sociologických i psychologických výskumov, ale aj z tej literárnej tvorby, v ktorej sa odкрýva postavenie ženy v patriarcháte.)

Charakteristika tradičnej rodovej komplementarity:

Sociálny svet je vnímaný a považovaný za dvojdomý, mužsko-ženský svet, v ktorom je presné a pomerne prísne rozlišovanie mužských a ženských prác, nástrojov, priestorov a úloh.

Rodová polarizácia a dualizmus zasahuje aj celý systém hodnôt, významov a cieľov. Podstatné ale je to, že rodový dualizmus má charakter komplementarity: mužské a ženské práce na seba nadväzujú a navzájom sa dopĺňajú sa. Hlbším historickým koreňom takejto rodovej dvojdomosti je rodová deľba práce. Najúčinnnejším mechanizmom, zachovávajúcim rodovú dualitu je pestovanie tradícií, priame odovzdávanie skúseností, fortieľu a návykov z otca na syna a z matky na dcéru. Ako samozrejmosť, niekedy s prvkami substancialistického zdôvodnenia, no častejšie naturalistickými argumentmi, sa berie zásadná odlišnosť mužskej a ženskej logiky, "rozumu" /rationality/. Aj náboženský obraz matky a otca a ich odlišné úlohy v rodine upevňuje rodovú diferencovanosť. V kresťanskom obraze matky sa žena reprezentuje ako nositeľka určitých morálnych cností, s ňou sa spájajú najčastejšie také hodnoty ako dobrota, starostlivosť a zodpovednosť o iných svojich blízkych, trpiacich, chorých, ale aj trezrivosť, skromnosť, šetrnosť, poslušnosť. V tradičnej spoločnosti sa stavia na koexistencii týchto dvoch svetov.. To, čo bude patriť do mužského a čo do ženského sveta bude vždy kultúrne podmienené a modifikované / treba ho určiť vzhľadom na slovenskú societu/, faktom ostáva, že táto rodová dualita je rigidná, systém je statický. Rozličné sociálne role mužov a žien a aj z nich vyplývajúce očakávania sú viac-menej jednoznačne určené a regulované vžitými normami, čo sa patrí resp. nepatrí žene / mužovi v konkrétnej situácii. Ich prekročenie či porušenie sa sankcionizuje predovšetkým morálne skupinou, ktorá ju / jeho dobre od malička pozná. A predsa táto komplementarita rodovej dvojdomosti nie je symetrická, mužsko - ženský svet nie je rovnocenný, pretože mnohým mužským rolám, prácam, úlohám, funkciám sa prisudzuje väčšia významnosť, vyššia dôležitosť. Tak sa zdôvodňuje a legitimizuje aj väčší vplyv mužov v ekonomickej, sociálnej, mocenskej i kultúrnej štruktúre spoločnosti. Ak patriarchát sám stelesňuje hierarchický systém, stojaci na predstave ostrého rozlišovania vyššie-nižšie, dokonalé-nedokonalé, vládnuce-podriadené atď., potom tradičná rodová komplementarita má asymetrickú, hierarchickú povahu, so špecifickými charakteristikami predindustriálneho patriarchátu. Viditeľným prejavom je vylúčenie žien z niektorých sfér spoločenského života, resp. nízke zastúpenie žien na vyšších postoch v kultúrnych a vzdelávacích inštitúciách, uprednostňovanie chlapcov pri získavaní vyššieho vzdelania, atď. Slovenská, hlavne vidiecka poľnohospodárska spoločnosť túto situáciu nepocituje ako "diskrimináciu",- zdôvodnenie je jasné a nepochybné : žena patrí do rodiny, jej údelom je starostlivosť o deti, manžela, domácnosť resp. i väčšie či menšie hospodárstvo. Jej poslaním od ktorého sa odvíjal aj jej zmysel života a pravidelne jej pripomínal pán farár bolo: byť dobrou matkou, poslušnou manželkou, zbožnou veriacou a šporovlivou gazdinou. S týmito

rolami, ktoré sa od nej očakávali, sa identifikovala predovšetkým ako príslušníčka tej- ktorej pospolitosti.

Charakteristika moderného rodového univerzalizmu:

K jeho presadeniu došlo priebežne s procesmi modernizácie a racionalizácie, ostrého rozčlenenia sféry privátnej a verejnej . Na Slovensku sa prakticky realizoval zavádzaním v stále väčšej miere priemyselnej výroby, rastom významu miest, migráciou obyvateľstva do nich. Ideovou základňou boli emancipačné snahy, koncepcie a prejavy pod heslami slobody a rovnosti a cieľom dosiahnutie rovnoprávneho postavenia žien v spoločnosti. Ideovo nadväzuje na humanistický univerzalizmus, v ktorom sa zdôrazňovali všeludské vlastnosti, práva a potreby človeka. Rozdiely medzi mužom a ženou sa pri hľadaní riešenia sociálnych problémov, spravodlivejšieho usporiadania sveta, slobody a rovnosti považujú za marginálne, od ktorých sa dá ako bez straty niečoho podstatného abstrahovať. Avšak v abstraktnom chápaní človeka ako rodovo neutrálnej bytosti došlo v skutočnosti k univerzalizácii mužského princípu, ktorý sa vydával za všeludský. Tento proces i jeho výsledok sa však zneviditeľnil a zahmlil. Bol však dobre kompatibilný s nástupom modernej priemyselnej výroby (nástup veľkých projektov industrializácie), ktorá predpokladá zameniteľnú výrobnú silu, t.j. výrobcu s rovnakými pracovnými schopnosťami, čo platí pre ľudí oboch pohlaví. Objavila s tendenciou redukovať mnohorozmernosť človeka (tak mužov ako aj žien na jeden rozhodujúci rozmer - Homo economicus. Žena v takejto redukcionistickej perspektíve a praxi trpí dvojnásobne. Jednak ťažkosťami až nemožnosťou rozvíjať svoje špecifické individuálne schopnosti a do úzadia sa dostáva jej rodová špecifickosť a možnosť práve z tohto uhla pohľadu percipovať realitu a hľadať adekvátny jazyk a spôsob vyjadrenia. Rovnako dôležité však bolo, že postupná rodová /pohlavná/ univerzalizácia mnohých pracovných postov a sociálnych rolí otvorila priestory, ktoré predtým boli príslušníckam opačného pohlavia neprístupné. Ženám sa na jednej strane otvoril priestor preniknúť v oveľa väčšej miere do sféry verejnej a neostať uväznené len v sfére privátnej. Vstup žien v masovom meradle do sveta práce mal však svoju odvrátenú stránku a to dominanciu procesov prispôsobovania sa už vytvoreným a zaužívaným maskulínnym hodnotám, normám a cieľom, skrátka mužskému modelu. Zároveň sa objavuje nový fenomén: ťažkosti zosúladenia práce v zamestnaní a rodiny. Pôsobenie žien vo sfére privátnej a súčasne vo verejnej /v zamestnaní/ prináša nové problémy tzv. "dvojitého bremena", či "dvoch šícht", pociťované samotnými ženami ako priveľká záťaž, sprevádzaná chronickým nedostatkom času a častokrát pocitom osobného zlyhania.

Charakteristika vzájomného prepojenia moderného rodového univerzalizmu s tradičnou rodovou komplementaritou.

Výsledky práce v domácnosti nemajú tržnú hodnotu, sú nezaplatené, a preto v svete vlády a pánstva účelovej racionality, ktorá sa postupne presadila vo sfére verejnej, sú nedoceňované resp. silne podceňované. To, že ženy sa majú starať o deti a domácnosť sa považuje za úplne prirodzené. Na mužov v rolách otcov sa ešte stále zabúda, čo súvisí s rozdielnym charakterom utvárania rodovej identity u „moderných“ mužov a žien. *Oni* popri profesijnej určenosti stále sa považujú a označujú za výhradných živiteľov rodiny. *Ony* aj napriek tomu, že v masovej miere vstúpili do sveta platenej práce, teda zamestnania a finančne prispievajú do rodinného rozpočtu (aj keď menším podielom ako manželia) nedostanú označenie keď nie živiteľky, tak aspoň spoluživiteľky. Výnimkou sú slobodné matky. Táto asymetria sa zachovala aj v samotnej emancipačnej koncepcii žien, ktorá sa stala významnou súčasťou sociálne - politického programu budovania socialistickej spoločnosti. Táto koncepcia, založená na princípoch modernity tvorila teoretické východisko praktickej realizácie emancipácie žien a závažne ovplyvnila život žien na Slovensku. Nahlas propagovaná formálna rovnosť, vychádzajúca z rodovej neutrality mnohých sociálnych rolí a z ideí moderného univerzalizmu sa snaží ospravedlňovať reálne znevýhodňovanie a diskrimináciu žien a zakrýva patriarchát, ktorý má podobu "štrukturálneho útlaku" na rozdiel od „familiárneho patriarchátu“, ktorého nositeľom môže byť muž (manžel, otec) ako despotický patriarcha. Prijatím stereotypu: on – živiteľ a ona – opatrovatelka, prežíva v novej forme tradičná rodová asymetria a týka sa predovšetkým privátnej sféry. Výzvy, resp. konkrétne opatrenia smerujúce k lepšiemu zosúladieniu práce a domácnosti sú adresované prevažne ženám. Z tejto stratégie vyplynuli pre ženy v období reálneho socializmu viaceré ambivalentné situácie, ktoré mali pre ne tak pozitívne dôsledky (napr. v oblasti vzdelávania, ekonomickej nezávislosti, účasti na spoločensko – kultúrnom a verejnom živote, atď.) ale aj negatívne dopady (napr. dvojité záťaž, nižšie zárobky, stereotypný typ práce (napr. za pásom), nedostatok času (predovšetkým pre seba), rastúci tlak prispôbiť sa existujúcim androcentrickým normám a kolektivismu, atď.

S „femininitou“ a „maskulinitou“ úzko súvisia koncepty materstva a otcovstva.

V zásade sa dajú rozlišovať dva typy: tradičný, resp. s tradicionalistickými znakmi spojený koncept, ktorého jadro tvorí patriarchálny obraz materstva (otcovstva), a súčasný, niektorými modernizačnými procesmi podmienený koncept. Pre ich charakterizovanie sme vybrali niekoľko kľúčových kategórií, ktoré nám umožňujú uvidieť rozhodujúce odlišnosti.

MATERSTVO	
Tradičný (patriarchálny) koncept	Súčasný (nepatriarchálny) koncept
Starostlivosť	
<ul style="list-style-type: none"> – materstvo ako starostlivosť v zmysle obetovania sa dieťaťu, – uprednostňovanie starostlivosti o dieťa, – obetovanie svojich záujmov, zamestnania, kariéry a času, – sebaobetovanie, ktoré sa považuje za ženskú cnosť, – prevládajúci archetyp matky opatrovateľky a otca živiteľa. 	<ul style="list-style-type: none"> – materstvo ako starostlivosť v zmysle vzájomného obohatenia, – starostlivosť sa nechápe ako obetovanie sa, ale možnosť patriť aj iným, aj sebe, – prevláda model del'by starostlivosti medzi matku a otca.
Materská láska	
<ul style="list-style-type: none"> – niečo prirodzené, bezpodmienečné, existuje ako materský inštinkt, – je iná voči vlastným (t. j. porodeným) a cudzím (t. j. adoptovaným) deťom, – biologické materstvo. 	<ul style="list-style-type: none"> – nie je niečo automatické, povinné, – vzniká ako utváranie vzťahu k deťom, ktoré sa tak stávajú jej vlastnými, – neodlišuje sa vo vzťahu k adoptívnym deťom, – sociálne materstvo.
Šťastie	
<ul style="list-style-type: none"> – jediným cieľom ženy je byť matkou, – materstvo je naplnením jej celoživotného šťastia, – materstvo je základným životným poslaním ženy. 	<ul style="list-style-type: none"> – materstvo je len jednou zložkou šťastia žien, – materstvo je normálnou súčasťou jej života.
Zamestnanie a rodina	
<ul style="list-style-type: none"> – hovorí sa o nezlučiteľnosti zamestnania a materstva, – vyzdvihovanie dilemy „buď – alebo“ s dvoma alternatívami: <ol style="list-style-type: none"> 1. vzdať sa kariéry, aby bola dobrou matkou, 2. vzdať sa materstva, aby mohla budovať kariéru, – riešenie dilemy je osobnou vecou ženy/rodiny. 	<ul style="list-style-type: none"> – orientovanie sa aj na zamestnanie, aj na rodinu, – neformuluje sa dilema, čo má matka uprednostniť, – aktívnejšie zapojenie otcov do starostlivosti o deti a domácnosť, – zosúlad'ovanie má inštitucionálnu (štrukturálnu) stránku: tematizuje sa úloha štátu, zamestnávateľa, obce atď.
Možnosť voľby	
<ul style="list-style-type: none"> – zdôrazňuje sa prirodzená reprodukčná schopnosť žien a tlak „biologických hodín“, – vyzdvihovanie biologického rodičovstva a narodenia detí v tradičnej manželskej rodine, – výhrady voči interrupciám: od ich morálneho odcudzovania až po zákaz, – uprednostňovaný ideál veľkej rodiny. 	<ul style="list-style-type: none"> – vedomé rozhodnutie o počte detí a čase ich narodenia, – uprednostňovanie želaného tehotenstva, a práva dieťaťa narodiť sa ako chcené a želané, – voľba stať sa „staršou matkou“ a voliť si „neskoršie materstvo“, – akceptácia rôznych foriem rodiny a pozitívne hodnotenie jej pluralizácie.

Základné rozdiely medzi patriarchálnym a nepatriarchálnym konceptom otcovstva možno schematicky znázorniť nasledujúco :

OTCOVSTVO	
Tradičný (patriarchálny) koncept	Súčasný (nepatriarchálny) koncept
Starostlivosť	
<ul style="list-style-type: none"> – muži na starostlivosti o deti neparticipujú, starostlivosť o deti je ženská úloha, starostlivosť o deti, obzvlášť o malé deti, je pre mužov dehonestujúca, 	<ul style="list-style-type: none"> – starostlivosť nemá rod, môže byť vykonávaná tak mužmi, ako aj ženami, – otcovská starostlivosť o deti znamená pre mužov vlastné obohatenie,

<ul style="list-style-type: none"> – muži nie sú uspôsobení pre starostlivosť, je to proti ich povahe, – otcovstvo sa definuje prostredníctvom autority a moci, – otcovstvo sa vykonáva prostredníctvom plnenia roly živateľa, – neuprednostňuje sa starostlivosť o dieťa, ale pôsobenie vo verejnej sfére práce, peňazí a moci. 	<ul style="list-style-type: none"> – starostlivosť o dieťa a zároveň o seba bez konotácií, že sa jedná o degradáciu mužskosti, – prevláda model deľby starostlivosti medzi matku a otca, – otec sa realizuje tak vo verejnej, ako aj v súkromnej sfére.
Otcovská láska	
<ul style="list-style-type: none"> – otcovský vzťah je budovaný skôr na autorite ako na láske, – je iná k vlastným (t. j. biologickým) deťom a k cudzím (t. j. adoptovaným) deťom, – otcovstvo ako biologický fenomén definovaný cez akt splodenia. 	<ul style="list-style-type: none"> – je niečo „prirodzené“, spontánne, – vzniká ako utváranie vzťahu k deťom, ktoré sa tak stávajú vlastnými, – neodlišuje sa vo vzťahu k adoptívnym deťom, – otcovstvo sa chápe ako kultúrne skonštruovaný a sociálny fenomén, definovaný cez vzťahy starostlivosti a lásky.
Šťastie	
<ul style="list-style-type: none"> – hlavným cieľom muža je byť úspešný, mať vplyv a moc, – otcovstvo nie je hlavným naplnením jeho životného šťastia. 	<ul style="list-style-type: none"> – otcovstvo je rovnako dôležitou zložkou šťastia muža ako iné zložky (autorita, postavenie, práca), – otcovstvo je normálnou súčasťou jeho života.
Zamestnanie a rodina	
<ul style="list-style-type: none"> – muž jednoznačne uprednostňuje zamestnanie, – problém zlučiteľnosti zamestnania a otcovstva nevzniká, – otec je neprítomný v rodine. 	<ul style="list-style-type: none"> – orientovanosť aj na zamestnanie, aj na rodinu – potreba harmonizovať zamestnanie a rodinu sa stáva aktuálnou, – otec je prítomný v rodine a participuje na každodennej starostlivosti o ňu.
Možnosť voľby	
<ul style="list-style-type: none"> – vyzdvihovanie biologického otcovstva a narodenia detí v tradičnej manželskej rodine, – uprednostňovaný ideál veľkej rodiny. 	<ul style="list-style-type: none"> – vedomé rozhodnutie o počte detí a čase ich narodenia, – rešpektovanie práva dieťaťa narodiť sa ako chcené a želané, – akceptácia rôznych foriem rodiny a pozitívne hodnotenie jej pluralizácie.

Otázky:

1. Ktoré ďalšie znaky charakterizujúce tradičnú rodovú asymetriu resp. moderný rodový univerzalizmus by ste vedeli uviesť?
2. Aký význam má pre etnologický výskum rozlišovať medzi tradičnou rodovou asymetriou a moderným rodovým univerzalizmom?
3. Ktoré znaky z tradičného konceptu materstva, resp. otcovstva, podľa vás najviac prenikajú do súčasného konceptu materstva, resp. otcovstva?

Literatúra:

KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M., 2011: Materstvo ako téma feministického skúmania. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (eds.): *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Univerzita Komenského: Bratislava, s. 209 - 225.

SZAPUOVÁ, M., KICZKOVÁ, Z., 2011: Muži, otcovia a rodová rovnosť. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (eds.): *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Bratislava: Univerzita Komenského, s.226 - 247.

Vypracovala: Zuzana Kiczková

7.4. Epistemologické a metodologické otázky rodového výskumu

O výskume rodu a o rodovej perspektíve v sociálnom výskume

V súčasnom odbornom diskurze sa o rodovom výskume najčastejšie uvažuje v dvoch základných významoch: v prvom rod vystupuje ako predmet, v druhom ako optika či perspektíva skúmania. V prvom prípade ide o skúmanie rodu, resp. rodových vzťahov, pričom rodové vzťahy sa neraz zjednodušene chápu ako vzťahy medzi ženami a mužmi ako sociálnymi skupinami (vo verejnom diskurze sa stretávame dokonca aj s tým, že samotná „rodová problematika“ sa chápe ako „problematika ženy, resp. žien“). V prípade, ak rodový výskum chápeme ako výskum rodu, je preto nevyhnutné upresniť a špecifikovať, ako chápeme samotnú kategóriu rodu. „Rod“ totiž nie je synonymum pojmu „žena“, ani skratka pre výraz „muži a ženy“. Pri tematizácii rodového výskumu budeme vychádzať z definície, podľa ktorej rod je konštitutívnou súčasťou sociálnych vzťahov, ktoré sa zakladajú na uvedomovaných rozdieloch medzi pohlaviami a zároveň je spôsobom označovania mocenských vzťahov. Rodový výskum pri takomto chápaní rodu je výskumom, ktorý si všíma sociálne fenomény z hľadiska mocenských vzťahov medzi ženami a mužmi. Treba si všimnúť, adjektívum „rodový“ tu nenedotuje primárne predmet (hoci môže), ale optiku skúmania.

O rodovom výskume vo vlastnom slova zmysle môžeme hovoriť iba v tomto druhom prípade, kde „rod“ funguje ako analytický nástroj uchopovania a vysvetľovania sociálnej reality. Výskum, ktorý je „rodový“ v takomto zmysle, možno označiť aj prívlastkom feministický, je to výskum, ktorého teoretickým východiskom je feministická teória, je „poučený“ feministickou teóriou. V takomto výskume rod nie je primárne predmetom, ale najmä analytickým nástrojom, pomocou ktorého si všímame aspekt moci, je teda optikou skúmania. Inými slovami, je to rodovo citlivý výskum, tj. citlivý voči nerovnováhe moci.

Prednosťou takéhoto chápania je, že neobmedzuje výskum tematicky na problematiku rodu, ale otvára širší priestor pre intersekcionalitu. Zároveň je to výskum angažovaný, jeho cieľom je eliminovať existujúce nerovnosti. V tomto chápaní to, čo robí nejaký výskum feministickým, je jeho previazanosť s takými teóriami rodu, ktoré vyzdvihujú hodnoty spravodlivosti a odsudzujú nadvládu. Takéto výskumné projekty, v ktorých kritická reflexia toho, čo je, je zviazaná s víziou toho, čo by malo byť, majú potenciál produkovať poznanie, ktoré je užitočné pre zmenu spoločenských pomerov, pre elimináciu rodových nerovností a nespravodlivostí.

Hoci väčšina súčasných autoriek odmieta myšlienku špecifickej feministickej metódy, je možné uvažovať o troch dištinktívnych znakoch feministického výskumu: 1. východiskom je skúsenosť žien, s ktorou je spätý istý sociálny problém, 2. cieľom je formulovať teórie a explanácie, ktoré podporujú rodovú rovnosť a 3. odmieta tradičnú dichotómiu medzi subjektom a objektom skúmania, skôr kladie dôraz na zainteresovanosť a angažovanosť výskumu .

O metodologickej funkcii kategórie rodu v etnológii a kultúnej antropológii (ale aj v širšom zmysle v sociálnom výskume vo všeobecnosti) možno uvažovať v dvoch základných dimenziách: prvá sa spája s feministickou epistemológiou a týka sa reflexie rodovej určenosti vedy a kritiky androcentrizmu, kým druhá sa prejavuje v rozvinutí alternatívnych výskumov sociálnej reality a v tvorbe nových explanačných schém. Ako príklad feministickej kritiky androcentrickej perspektívy a „mainstreamovej/malestreamovej“ antropológie možno uviesť kritiku teórie muža – lovca, ktorá tým, že za hybnú silu humánnej evolúcie považuje mužov, ako aj tým, že slúži a ideologickým cieľom, t. j. na vysvetľovanie a obhajovanie v súčasnosti prevládajúcej rodovej deľby práce ako prirodzenej, večnej, nezmeniteľnej. Teória muža – lovca pritom bola tak dlho prijímaná a nespochybňovaná preto, lebo zodpovedala predpojatostiam o „prirodzenosti“ mužskej dominancie. Ako niektoré feministické autorky argumentujú, otázka toho, či je adekvátnejšia táto teória, alebo jej alternatíva, „teória ženy - zberateľky“, je rozhodnuteľná na základe empirickej evidencie - táto evidencia ukazuje, že aktivity žien sú centrálné pre sociálnu dynamiku ľudských spoločenstiev, že mužská dominancia nie je ani prirodzená a nevyhnutná, že výskum o pohlavnej diferencii je skreslený a že súčasná deľba moci podľa pohlavia/rodu nie je založená na biológii a nie je biológii ani zdôvodniteľná.

Potreba uplatnenia kategórie rodu ako analytického nástroja sa vynorila v kontexte feministických epistemologických koncepcií, ktoré sproblematizovali tradičné chápanie

vedeckého poznania (vrátane sociálnych vied) ako objektívneho a hodnotovo neutrálneho skúmania. Feministickými východiskami inšpirované bádatelky od začiatku 70-tych rokov začali upozorňovať na to, že vo viacerých sférach západnej vedy a vo viacerých vplyvných a uznávaných vedeckých koncepciách sú prítomné mnohé predsudky, mizogýnné a androcentrické predpojatosti, ktoré ovplyvňujú vedecký výskum (napr. pri voľbe predmetu a metód skúmania alebo pri interpretácii dát) a ktoré v deformujú samotné výsledky vedeckého poznania (vedecké teórie). V tomto kontexte bola vyzdvihnutá téza, podľa ktorej veda – ako jeden zo základných subsystemov moderného spoločenského systému, ale aj ako systém teórií a aktivít zameraných na ich vytváranie – nie je rodovo neutrálna, ale má rodový charakter. Vo svetle tejto tézy došlo aj k znovupremysleniu takých princípov skúmania, ako je objektivita a racionalita. Feministické teoretičky poukázali na to, že požiadavka objektivitu ako nezainteresovanosti a hodnotovej neutrality v tradičnom (mainstreamovom) sociálnom výskume je dôsledkom dichotomizácie objektivitu a subjektivitu, racionality a emocionality. Namiesto mýtu o nezainteresovanom, chladnom, necitlivom výskume ponúkajú feministické autorky pohľad, uznávajúci význam emocionálnej a hodnotovej výbavy človeka v procesoch tvorby poznania tvrdiac, že emocionalita by sa mala chápať ako spôsob, akým sa aktívne angažujeme vo svete, či za spôsob, akým ho konštruujeme.

Metodologický význam kategórie rodu v etnologickom a antropologickom výskume sa ďalej viaže na princíp situovanosti, vo svetle ktorého vedecký výskum je vždy situovaný v konkrétnych historických, sociálnych, ale aj politických, ekonomických a kultúrnych a kontextoch a je týmito kontextmi spoluutvárané a podmienené. V tomto zmysle vedy a výskum produkujú situované poznanie, pričom situovanosť sa akcentuje tak vo vzťahu k spôsobom poznávania, ako aj vo vzťahu k subjektom poznania. Pomocou koncept situovaného poznania je možné odmietnuť tak relativizmus, ako aj objektivizmus spojený s uznávaním jediného pohľadu na skúmaný problém. Inými slovami, pozicionalita výskumníka a výskumníčky a situovanosť výskumu nie sú prekážkou, ale naopak, napomáhajú zvýšiť validitu a spoľahlivosť jeho výsledkov.

Otázky:

1. V čom spočíva uplatnenie rodovej perspektívy v enologickom či antropologickom výskume?
2. Navrhните výskumný projekt Vami vybratého problému, ktorý by bol rodovo citlivý.

Literatúra:

FARKAŠOVÁ, E., 2002: Situovanosť vedeckého poznania versus jeho objektivita. In: *Filozofia*, roč. 57, č. 6, s. 383 – 393.

SZAPUOVÁ, M., 2011: Ženy, veda a feminizmus: k otázkam feministickej kritike vedy. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (eds.): *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Bratislava : Univerzita Komenského, s. 331-350.

MOORE L. H., 2001: Co se stalo se ženami a muži? In: *Cargo 2001 č. 3-4, 2002*, s.174-197.

JAKUBÍKOVÁ, K., 2004: Etnologické prístupy a príspevky k štúdiu rodu. In: DARULOVÁ, J., KOŠTIALOVÁ, K. (eds.): *Sféry ženy*. Banská Bystrica, s. 24-31.

BOTIKOVÁ, M., 2004: Rodové rozdiely vo výchove reflektované v biografických rozprávaniach. In: DARULOVÁ, J., KOŠTIALOVÁ, K. (eds.): *Sféry ženy*. Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Sociologický ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe: Banská Bystrica, s. 189-200.

Vypracovala: Mariana Szapuová

7.5. Rodový výskum v etnológii a kultúrnej antropológii

O tom, že v etnológii/ kultúrnej antropológii bola rodová problematika implicitne prítomná od jej počiatkov, i keď explicitne nebola označovaná ako rodová/ gender či feministická. Orientácia kultúrnej antropológie na mimoeurópske tzv. primárne kultúry prinášala početné doklady o kultúrnej rôznorodosti rodových statusov.

Prvým výrazným metodologickým smerovaním v čase formovania kultúrnej antropológie v svetovom meradle bol evolucionizmus, ktorý sa rozvinul v prírodných vedách . Spoločenské vedy, ktoré sa formovali na obraz prírodných vied v posledných desaťročiach 19. storočia sa inšpirovali evolucionistickými myšlienkami univerzálnosti a štadiálnosti vývoja. Takto sa z hľadiska rodových aspektov výskumu presadzovala myšlienka o univerzálnosti matriarchátu ako všeobecne uplatnenej formy rodového zriadenia vo vývoji ľudstva. Dvaja významní zakladatelia kultúrnej antropológie v európskej vede Johan J. Bachofen a John F. McLennan pomenovali matriarchát ako nadvládu žien v rodových spoločenstvách a skúmali podmienky jeho vzniku. Prístup týchto vedcov sa odlišoval na základe odlišnosti prameňov, ktoré využívali ako dôkazový materiál.

Ďalšie vedecké bádanie v otázkach rodu ukázalo, že predstava univerzálneho rozšírenia príbuzenských štruktúr a distribúcie moci vychádzala z nedostatočnej databázy poznatkov. Ako aj z mylnej interpretácie jednotlivostí, ktoré v skutočnosti mali menšiu územnú a historickú platnosť, než aká im bola zo strany evolucionistov pripisovaná.

Nepochybne vo vývoji evolucionistickej interpretácie ľudskej kultúry a jej vývoja a v rámci neho výskumu rodu a rodiny patrí významné miesto Lewis. H. Morganovi, americkému bádateľovi, ktorý ako jeden z prvých odvodzoval svoje poznanie z terénnych pozorovaní. On zaviedol v antropológii uznávanú škálu vývoja ľudských spoločností, v ktorej ako jeden z faktorov mu poslúžili (popri stupni výroby a vývoja vojenstva) otázky rodiny a príbuzenstva a v ich rámci aj rodovo rozlíšené spoločenské role mužov a žien. Kritici L.H. Morgana argumentujú podobne ako pri predchádzajúcich tvrdeniach spochybňovaním univerzalizmu ľudského vývinu v zmysle „povinnej“ postupnosti krokov a ich všeobecného celosvetového rozšírenia (Soukup, 1996).

Jednou z reakcií na tento spôsob nazerania bola historická škola Franza Boasa. Medzi jeho žiakmi významné sú najmä práce Margaret Meadovej, ktorá ako jedna z prvých, poukázala na kultúrnu determinovanosť rodu (Mead, 1935/ 2010, 1949)

Orientácie v 60-tych až 70-tych rokoch 20. storočia popri značnej rozdielnosti rodových rôl a symbolov zdôrazňovali univerzálnosť ženskej subordinácie ako východiskový bod pre interpretácie rodovej nerovnosti. Z toho vyšla aj Sherry B. Ortner so štrukturalistickou analýzou a interpretáciou. Jej práca dlho patrila k najvýznamnejším prácam v tejto oblasti (Ortner, 1974).

Neskoršie názory spochybňovali platnosť univerzalizmu dominancie mužov. Odvolávali sa na spôsoby vtedajších terénnych výskumov, poukazujúc na skutočnosť, že výskumníci boli predovšetkým muži, pochádzajúci z anglo-americkéj kultúry. Kde bola superiorita mužov chápaná ako samozrejmosť, čo poznačilo nielen výskum, ale najmä interpretácie zistených skutočností.

Spochybňovalo sa aj dovtedajšie dichotomické chápanie vo vzťahu rodov ako aj ďalšie dichotómie, ktorým sa prisudzoval univerzálny význam (napr. racionálnosť/ emotívnosť a iné). Rozdiely sa pripúšťajú, ale ako prejavy inakosti, ktoré nemusia byť hierarchické ani protikladné. K zmene nazerania prispela výrazne aj práca Henrietty L. Moore.

Ďalej sa spochybňovalo, prečo čiastková fyzická/ fyziologická rozdielnosť by mala byť základom pre rozlišovanie ľudí do dvoch nerovnoprávných tried. V ostatnom období sa viac

než protikladom pozornosť venuje vzťahom kooperácie, recipročným pravidlám, gendrovým kontraktom a vzájomnej závislosti.

Nové perspektívy etnologického štúdia zdôrazňujú historickosť ženského útlaku, a teda nazeranie na kategóriu rodu ako na sociálny proces schopný zmeny. Rod teda nie je stabilná identita, ale je to kategória plynulá (fluidná). Veľký význam sa pritom pripisuje aj kontextu. V zmysle postmoderného relativizmu sa pripúšťajú aj diferencie v rámci toho istého rodu, čo platí osobitne pre maskulinitu. Súčasný symbolicko-kognitívny prístup sa zameriava na to, ako je empirický svet organizovaný a filtrovaný cez mentálne štruktúry – ako teda funguje rod v mysli.

Otázky:

1. V čom spočíval osobitý prínos kultúrnej antropológie k interpretáciám rodových rozdielov?
2. Evolucionistickí antropológovia boli výlučne muži. Myslíte si, že ich interpretácie vývoja kultúry boli poznačené týmto faktom?

Literatúra:

JAKUBÍKOVÁ, K., 2004: Etnologické prístupy a príspevky k štúdiu rodu. In: DARULOVÁ, J., KOŠTIALOVÁ, K. (eds.): *Sféry ženy*. Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Sociologický ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe: Banská Bystrica, s. 24-31.

SOUKUP, V., 2012: *Antropologie - Teorie člověka a kultury*. Portal: Praha.

Vypracovali: Marta Botiková, Kornélia Jakubíková

7.6. Rodový výskum v etnológii na Slovensku

O tom, že vo vývine etnológie na Slovensku bola situácia porovnateľná, paralelná so svetovým vývojom. Etnológia sa aj u nás formovala ako veda pestovaná vzdelanými mužmi, ktorí mali podmienky na to, aby cestovali po svete, svoje pozorovania zapisovali, spracúvali do rôzneho druhu literárnych diel.

Rodové hľadisko tu bolo v istom zmysle implicitne prítomné, ako je to možno aj samozrejmé, že veda, ktorá sa formuje na základe pozorovania a vyhodnocovania kultúrnych špecifik ľudských spoločností, nemôže neuvádzať faktografiu, týkajúcu sa aj života žien. Často prekvapenie nad „inakosťou“, zvlášť v zápisoch cestovateľov, približuje mnohé

rozdiely v postavení žien a mužov, v ich správaní sa, možnostiach a povinnostiach v rámci opísaného spoločenstva. Už v najstarších správach týkajúcich sa obyvateľstva dnešného Slovenska či strednej Európy nájdeme poznámky arabských cestovateľov o ženách u Slovanov (Stanislav, 1967).

Keď vnímame cestopisy ako zdroj poznania „dejín každodenného života“, aj v ďalších storočiach sa dozvedáme o rodových rozdieloch, o mužskom a ženskom ľudovom odeve, zachytené sú rodové diferencie v práci, bývaní, pohostinnosti a i. (Tibenský, Urbancová, 2003). Cestovatelia 18. a začiatku 19. storočia prenikli prekvapivo blízko do sféry rodinného a spoločenského života, a tak máme zachytené významné podrobnosti o význame ženských prác, ale aj o sobášnom veku či mimomanželskom tehotenstve (Urbancová, 1970)

Nielen cudzinci, ale aj domáci autori museli zohľadniť vo svojich rodové diferencie. Nositeľmi najrôznejších obyčají boli tak muži i ženy (Michalko, 1977), avšak vzhľadom na mnohé antropologické predpoklady, isté vlastnosti a schopnosti, zvlášť v magických a poverových praktikách, boli pripisované práve ženám (Bužeková, 2009).

Údaje o rodových rozdieloch v kultúrnych prejavoch predstavovali často bizarnosti, na ktoré sa sústredil záujem bádateľov (Čaplovič, 1975; Dobšinský, 1871; Holuby, 1958).

V poslednej tretine 19. storočia sa objavujú medzi autormi národopisnej spisby, aj spoločensky angažované ženy, ktorých celoživotné dielo je dokladom vnímavých pozorovateľiek života v prostredí, v ktorom sa pohybovali. Ich literárne diela majú pramennú, aj z etnologického hľadiska oceňovanú hodnotu (Hlôšková, Zmeták, Botiková, 2011) - Elena Maróthy-Šoltéssová, Ľudmila Riznerovej – Podjavorinská, Terézia Vansová a v neposlednom rade Božena Slančíková-Timrava.

V súvislosti so Slovenskom tu bola aj iná významná žena, spisovateľka, národná pracovníčka a zberateľka, Božena Němcová. Niekoľkokrát navštívila Slovensko a tunajšia cestovateľská, ľudská aj literárna skúsenosť sa potom odrazila v jej diele, ktoré dodnes môže slúžiť ako prameň aj pre etnologické bádanie. Podrobnejšie a z rôznych hľadísk je zástoj B. Němcovej voči Slovensku, ako aj jej prínos z hľadiska folkloristiky spracovaný u viacerých autorov, a to aj vzhľadom na rodovo orientovaný výskum (Hlôšková, Zmeták, Botiková, 2011).

Do prvej tretiny 20. storočia patrí ďalší výnimočný materiál, ktorý pripravila žena-bádatelka s kolektívom spolupracovníkov. Postavením žien v tradičnej zemianskej dedine a rodine (v obci Turčianske Jaseno) sa zaoberala vo svojej dodnes citovanej sociologickej práci Iva Šmakalová (Šmakalová, 1936).

Keď rekapitulujeme rodové hľadisko uplatňované v priebehu formovania etnológie, určite je potrebné spomenúť osobnosť a prácu Soni Kovačevičovej. Ktorá svoje rodové videnie uplatnila hneď na začiatku svojej vedeckej dráhy, v monografii venovanej ľudovému odevu (Kovačevičová, 1955). S. Kovačevičová často a poučene, na základe etnologických reálií, vyslovovala svoje názory na rodovú (ne)rovnosť (ASPEKT 1/1993; Kovačevičová, 2007).

V druhej polovici 20. storočia sa vo vývine etnológie viac ako dovtedy záujem sústredil na výskum rodinného a spoločenského života. Tieto priam predurčovali pomenúvať rodové aspekty v skúmanom materiáli. Božena Filová skúmala v robotníckom a kovorolníckom prostredí, kde už bolo možné pozorovať emancipačné prejavy žien (Filová, 1956) V syntetických dielach (Filová, 1968; Filová, 1975) sa prvýkrát pokúsila ukázať vývin postavenia žien v historickom priereze a v sociálnych a triednych kontextoch. Tento prístup tematicky a mikroanalyticky výrazne rozvinula najmä Soňa Švecová, ktorá pracovala metódou prípadových štúdií a uplatňovala v interpretácii emic prístup (kompletná bibliografia S. Švecovej pozri Benušková, 2011).

Cez štúdium obyčají a mágie na báze širšieho slovanského materiálu sa k rodovým otázkam v kultúre vyjadrovala Emília Horváthová. Okrem významnej vedeckej produkcie a pedagogické pôsobenie prispievala k rodovému uvedomeniu aj popularizáciou svojich poznatkov (Cviková, Juráňová, Riečanská, 1994).

Súbežne sa rozvíjalo folkloristické bádanie rodovej problematiky, cez výskum rozprávačských a speváckych osobností, ich repertoáru a príležitostí. Rodové hľadisko zohľadňovalo vo folkloristických materiáloch najmä v poslednej štvrtine 20.storočia. (Hlôšková, Leščák, 1988).

Postavenie žien ako samostatný výskumný problém bol možno po prvýkrát priamo pomenovaný v 80-tych rokoch, v dizertačnej práci Marty Sigmundovej (Botikovej) (Sigmundová, 1984). Spočiatku boli práce uvedenej autorky sústredené na prezentovanie výskumného materiálu z terénnych výskumov a jeho analýzu z hľadiska rodu, etnicity a ďalších sociálnych faktorov. Zároveň sa dostávala k „prekladu“ zistení aj do popularizačného jazyka v zmysle výchovy k feminizmu (Botiková, 1998). Cez rodové aspekty etnologického štúdia sa dostala k novým metodologickým východiskám (oral history, biografická metóda).

V oblasti štúdia duchovnej kultúry (obyčajov, obradov, mágie, poverových predstáv) bol rodový aspekt prítomný od počiatku, i keď nebol dominantný ani osobitne interpretovaný.

Príspevky takéhoto charakteru sú u nás publikované až v 90-tych rokoch 20. storočia. V menšej miere sa týkali archetypu ženy ako ochrankyne rodinného kozuba, fungovania dievockých a mládeneckých skupín (ich iniciačných obradov), mágie a čarodejníctva (ženy – strigy). Detailnejšie boli analyzované obrady výročné (ambivalentnosť žien v symbolickej rovine – princíp plodnosti / nečistoty, aktivita/ pasivita, patriarchálny princíp) (Feglová, 1998).

V skupine obradov životného cyklu sa okrem analýzy tradičného modelu obradových rol mužov a žien štúdiom orientovalo aj na vývinové trendy a súčasný stav – trendy maskulinizácie či feminizácie (Jakubíková, 1990, 1995). Ďalšie výstupy a výsledky boli prezentované na konferenciách (Sféry ženy, Banská Bystrica 2004; Svět muže a žen, Uherské Hradiště 2011). V akademickom štúdiu sa venovala problematike života žien v pracovnom procese Ľuba Falt'anová (Falt'anová, 1987, 1987).

Tematicky širší záber v rodovom svetle predstavujú práce Moniky Vrzgulovej, ktorá sa predstavila ženy dovtedy málo poznanej remeselníckej a obchodníckej sociálnej vrstvy (Vrzgulová, 1996, 1997, 1998). Táto autorka je riešiteľkou viacerých úloh spojených s výskumom a dokumentáciou holokaustu (Vrzgulová, 2006, 2011), kde tiež uplatnila aj rodovo špecifický pohľad na túto problematiku. Jej záujem zasahuje aj dejiny etnológie, zvlášť sa venovala ženám – aktivistkám vo vede, literatúre aj spoločenskom živote (Hlôšková, Zmeták, Botiková, 2010; Vrzgulová, 2007).

Otázky feministického, resp. gendrového pohľadu v našej vede sa doteraz výraznejšie ako vo výskume a publikovaných prácach prejavili a rozvíjali v pedagogickej práci. V opise odboru etnológia, ako ho prijala Akreditačná komisia koncom 90-tych rokov, sme zakotvili explicitnú požiadavku na zaradenie rodových štúdií do magisterského stupňa štúdia. Preukázateľným výsledkom je aj viacero diplomových prác z tejto tematiky.

Otázky:

1. Vysvetlite kontext období, keď sa v slovenskej etnológii začína uplatňovať rodový aspekt?
2. Na aké rodové problémy by sa mala zameriavať etnológia na Slovensku z hľadiska potrieb slovenskej spoločnosti?

Literatúra:

BOTIKOVÁ, M., JAKUBÍKOVÁ, K., ŠVECOVÁ, S., 1997: *Tradície slovenskej rodiny*. Veda: Bratislava.

BUŽEKOVÁ, T., 2009: *Nepriateľ zvnútra*. Veda: Bratislava.

HLÔŠKOVÁ, H., ZMETÁK, I., BOTIKOVÁ, M. (eds.), 2011: *Príspevky k dejinám etnológie na Slovensku (16.-20. storočie)*. Univerzita Komenského: Bratislava.

VRZGULOVÁ, M., 1996: Rodina živnostníka a postavenie ženy v nej. In: *Slovenský národopis*, 44, 4/1996, s. 425-433.

Vypracovala: Marta Botiková

7.7. Evolučná perspektíva štúdia rodu

O prvom výraznom metodologickom smerovaní v čase vzniku kultúrnej antropológie, o evolucionizme a uplatňovaní rodového aspektu v jeho rámcoch.

Evolucionizmus ako metodologické smerovanie sa rozvinul v prírodných vedách. Spoločenské vedy, ktoré sa formovali na obraz prírodných vied v posledných desaťročiach 19. storočia sa inšpirovali evolucionistickými myšlienkami univerzálnosti a štadiálnosti vývoja. Významní predstavitelia evolucionizmu, Lewis Henry Morgan, John Ferguson McLennan a Johann Jacob Bachofen zdieľali predstavu unilineárnej evolúcie ľudstva smerujúcej k najrozvinutejšej fáze, ktorú predstavovala západná európska civilizácia. Z hľadiska rodových aspektov výskumu presadzovali myšlienku o univerzálnosti matriarchátu ako nadvlády žien v rodových spoločenstvách a skúmali podmienky jeho vzniku.

Až ďalšie bádanie v otázkach rodu ukázalo, že predstava všeobecného rozšírenia rovnakých príbuzenských štruktúr a distribúcie moci vychádzala najčastejšie zo sprostredkovaných terénnych poznatkov, a prichádzalo k mylnej interpretácii a zovšeobecňovaniu jednotlivostí. Takémuto postupu sa vyvaroval L.H. Morgan. On zaviedol v antropológii uznávanú líniu vývoja ľudských spoločenstiev, v ich rámci vývoj rodu a rodiny. Ako jeden z faktorov mu poslúžili (popri stupni výroby a vojenstva) spôsob výberu partnera pre plodenie detí (teda v našom pojme - rodiny), označovanie príbuzenstva, a v ich rámci aj rodovo rozlíšené spoločenské role mužov a žien.

Evolucionisti predpokladali, že na počiatku dejín ľudstva neexistovala rodina, a toto obdobie nazvali štádiom *primitívnej promiskuity* (L.H. Morgan) alebo *hetérismu* (J.J. Bachofen). Pretože jediným *istým* príbuzenským vzťahom bol vzťah matky a dieťaťa, museli podľa evolucionistickej interpretácie v takých spoločnostiach prevažovať matrilineárne vzťahy - cez ženy sa odvodzovala príbuzenská príslušnosť a ženám pravdepodobne patrila spoločenská vážnosť, úcta a autorita. Obdobie *matriarchátu* vývojovo predchádzalo *patriarchátu*, ktorý nastáva so vznikom rodiny.

Z hľadiska štúdia rodinných príbuzenských vzťahov bol významný aj evolucionistický pohľad na ich prepojenie s rozvinutosťou technológií získavania obživy. Tak bolo v spoločnostiach lovectvo a zberačstvo, aj motykové poľnohospodárstvo spájané s dominantným postavením žien, kým dobytkárstvo a plužné poľnohospodárstvo prinieslo mužskú dominanciu vo výrobe aj vlastníckych vzťahoch.

Kritici evolucionizmu argumentujú spochybňovaním univerzalizmu ľudského vývinu v zmysle „povinnej“ postupnosti krokov a ich všeobecného celosvetového rozšírenia (Soukup, 1996).

Evolucionistické myšlienky neustáleho vývoja a preukázateľnej závislosti spoločenských vzťahov od výrobných technológií boli inšpiráciou v marxistickom výklade dejín ľudstva (Engels, F.: Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu). Evolucionistický prístup k štúdiu kultúry sa revitalizoval v neoevolucionizme 60-tych rokov 20.storočia a napokon aj v kultúrnom materializme. Tak Eleanor Burke Leacock, americká feministická antropologička pod vplyvom historického materializmu a klasického evolucionizmu prišla k záverom, že strata rovnocenného statusu a podriadenosť žien je dôsledkom historického a ekonomického vývoja (Soukup, 2012).

U iného amerického kultúrneho antropológa, Marvina Harrisa, predstaviteľa neoevolucionizmu, sú z hľadiska štúdia rodu zaujímavé tematické analýzy príčin honu na čarodejnice, tiež napr. vysvetlenia kultúrnej a biologickej evolúcie vo vzťahu k rozvoju politiky a mužskej dominancie v nej.

Otázky:

1. Uveďte pozítíva a negatíva evolucionistického prístupu v etnologickom štúdiu rodu.
 2. Otázka mužskej dominancie v kultúre sa znova objavuje u neoevolucionistov.
- Sformulujte argument, z čoho uvedený problém vychádza, resp. čo reflektuje.

Literatúra:

- EISLEROVÁ, R., 1995: *Číže a meč, agrese a láska*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.
- SOUKUP, V., 1996: *Dejiny sociální a kulturní antropologie*. Univerzita Karlova: Praha.
- SOUKUP, V., 2012: *Antropologie - Teorie člověka a kultury*. Portal: Praha.

Vypracovala: Marta Botiková

7.8. Štruktúrálna perspektíva štúdia rodu

Je to o zameraní kultúrnej antropológie (v 70-tych rokoch 20. storočia) na objasnenie kultúrnych príčin univerzálneho útlaku, resp. submisívneho/podriadeného postavenia žien, čo sa chápalo ako neproblematický fakt. Významným dielom v tomto smere bol zborník Rosaldo M. – Lamphere, L. (1974) ktorý obsahuje tri najvplyvnejšie odpovede na otázku rozdielneho postavenia mužov a žien.

Boli to štúdie Nancy Chodorow (Chodorow, 1978) o význame výchovy detí, Michelle Z. Rosaldo (Rosaldo, 1974) s kľúčovým významom dichotómie verejná/ súkromná sféra, ale za najvplyvnejšiu a priamo priekopnícku sa považovala štúdia Sherry B. Ortner (Ortner 1974, česky 1998). Jej teoretickým základom je štrukturalizmus, aplikácia binárnych opozícií na kategórie muži – ženy, pričom tu platí hierarchia - nadradený status mužov voči ženám, čo sa považuje za univerzálny, pan-kultúrny fakt.

V zmysle štrukturalizmu sa autorka pokúša nájsť iné univerzálne platné opozície, a to je príroda – kultúra, kde kultúra ako produkt ľudského vedomia kontroluje, ovláda prírodu, čiže je jej nadradená. Dôvod nižšieho statusu žien vidí v ich bližšej identifikácii s prírodou než s kultúrou. Ako argumenty používa:

- ženské telo/fyziológiu – schopnosť tvoriť ľudské bytosti podobne ako príroda
- sociálne roly – starostlivosť o výchovu detí t.j. bytostí, ktoré ešte nie sú plne socializované a tak cez ne sa ženy znova približujú k prírode.

Aj opozícia domáca, rodinná/ verejná sféra prispieva k tomu, že ženy sú stotožňované s prírodou. Nemožno však poprieť participáciu žien a ich začlenenie do kultúry, ale primárna je tu potreba socializácie /inkulturácie detí. Plnenie tejto sprostredkujúcej funkcie žien je aj príčinou ich značného konzervativizmu/ tradicionalizmu, ktorý je sociálne podmienený a permanentne podlieha reštrikciám.

V symbolickej rovine prevláda dvojznačnosť – alebo uctievanie (bohyne, múzy, symbol čistoty), alebo zatracovanie (nečistota, čarodejnice). Aj táto dvojznačnosť vyplýva z ich pozície sprostredkovateľiek medzi kultúrou a prírodou. Výsledná schéma muži: ženy = kultúra: príroda je však viac konštruktom kultúry než danosťou prírody.

V zmysle štrukturalizmu sa konštruovali aj ďalšie binárne opozície, ktorým sa prisudzoval univerzálny význam. Platilo to tak vo vtedajšom vedeckom diskurze ako aj v bežnom vedomí (napr. objektivita/ subjektivita, myseľ/ telo, emocionalita/ racionalita, konkrétnosť/

abstraktnosť). Neskôr v 80-tych rokoch 20. storočia sa spochybnil univerzalizmus mužskej dominancie ako aj hierarchia binárnych opozícií.

Otázky:

1. V čom je základný metodologický rozdiel medzi evolucionistickou a štrukturalistickou perspektívou štúdia rodu v etnológii?
2. Otázka mužskej dominancie v kultúre sa znova objavuje tak u neoevolucionistov, ako aj u štrukturalistov. Sformulujte argument, z čoho uvedený problém vychádza, resp. čo reflektuje.

Literatúra:

ORTNER, S.B., 1998: Má se žena k muži jako příroda ke kultuře? In: OATES – INDRULOVÁ, L. (eds.): *Dívčí válka s ideologií*. SLON: Praha, s. 89 - 114.

Vypracovala: Kornélia Jakubíková

7.9. Význam Margaret Meadovej pre etnologické štúdium rodu

O Margaret Meadovej, predstaviteľke "antropológie žien" druhej vlny feminizmu v USA. Ktorá v kultúrnej antropológii reprezentuje školu *Personality and Culture Approaches* (Škola osobnosti a kultúry).

Antropológiu študovala v postgraduálnom štúdiu na podnet Ruth Benedictovej, ako asistentka Franza Boasa. Prvým samostatným výskumom Margaret Meadovej bol osemmesačný výskum domorodcov na ostrove Tau v súostroví Samoa v Polynézii a jeho konkrétnym výsledkom bola populárna kniha *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilisation* (1928) a následne *Growing up in New Guinea* (1930). Témy socializácie, detstva, rodičovstva a vzťahu medzi rodmi a výchovou sa stali jej celoživotnými záujmami.

V knihe *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (1935) zhrnula výsledky svojich výskumov na Novej Guinei, ktoré boli zamerané na analýzu sociálno-kultúrnej podmienenosti mužskej a ženskej role. Sociokultúrny determinizmus ako kľúčový faktor vytvárania osobnosti bol témou terénneho výskumu na Bali.

V knihe *Male and Female : A Study of the Sexes in a Changing World* (1949) sa zaoberala v širokom porovnávacom zábere kultúrnou podmienenosťou roly rodu v kultúre. Výskumy na ostrovoch Novej Guinei a na Bali vystriedali jej pedagogické a osvetové aktivity, ako aj účasť na riadiacej činnosti v antropologickom bádání.

M. Meadová svojimi vedeckými výsledkami aj spoločenským vplyvom sa stala významnou propagátorkou antropológie a výskumu rodovej problematiky. Svojou vedeckou prácou prispela ku konštituovaniu modernej psychologickéj antropológie, ktorej zakladateľom bol Franz Boas a stála v opozícii proti predstaviteľom genetického determinizmu. Zhromaždila dôkazy o vplyve výchovy na utváranie kultúry.

Jej štúdium psychiky a správania adolescentných dievčat na ostrove Samoa prinieslo poznatky o dospievaní ako bezkonfliktnom harmonickom období, oproti všeobecnému predpokladu psychických kríz, stresov a generačných konfliktov v moderných kultúrach . Meadová preukázala, že harmonický priebeh dospievania samoanských dievčat bezprostredne súvisí so sociokultúrnym prostredím a životným spôsobom na ostrove, a potvrdila tak Boasovu hypotézu o rozhodujúcom vplyve kultúrnych faktorov na ľudskú psychiku .

Základný antropologický prínos M. Meadovej sa konštatuje predovšetkým v pokusoch o univerzálnu maticu alebo škálu vzájomného vzťahu a jednotlivých podôb mužskosti a ženskosti. Najznámejší je v tomto smere zrejme klasický pokus, pri ktorom M. Meadová vychádzala z modálnej euroamerickej predstavy o aktívnom mužovi oproti pasívnej , submisívnej žene.

Na exotickom materiáli Novej Guinei založila úplnú permutáciu: pasívny , zženštilý muž a korešpondujúca osobnostná štruktúra ženy u Arapešov ; opační sú Mundugumorovia s mužskou i ženskou aktívnou, agresívnou osobnosťou; "zvyšní" Tchambuliovia sú v porovnaní s Euroameričanmi usporiadaní opačne: dominantná, neosobná žena na jednej a emocionálne závislý muž na druhej strane.

V každom prípade možno povedať, že nech už je matica M. Meadovej akokoľvek umelá jej kultúrno-relativistické smerovanie je príkladné: mužskosť a ženskosť sa javia byť veličinami kultúrne viazanými, tak i kultúrne premenlivými .

Derek Freeman (1916-2001) novozeďlandský antropológ v knihe *Margaret Mead and Samoa : The Making and Unmaking of an Anthropological Myth* (1983) podrobil tvrdej kritike klasické terénne výskumy M. Meadovej na Samoe, totiž že idealizovala samoanskú spoločnosť a podcenila " komplexnosť kultúry, spoločnosti, histórie a psychológie" miestnych obyvateľov. Jej ideologické a aktivizačné zaujatie v interpretácii prevážilo nad vedeckou

objektivitou. Podobné prehodnocovanie sa v opakovaných výskumoch môže vyskytnúť, avšak neznižuje M. Meadovej zásluhu v otvorení nových tém socializácie a kultúrnej podmienosti správania sa mužov a žien ako členov kultúrnych spoločenstiev.

Otázky:

1. Vysvetlite koncept socio-kultúrneho determinizmu, ako ho v rodovej perspektíve používala Margaret Meadová.
2. Aká je podľa Vášho názoru šanca dospieť v spoločensko-vednom výskume toho istého spoločenstva k rovnakým výsledkom s odstupom rokov. Vyhodnoťte postup Derecka Freemana z hľadiska relevancie revízie ako aj z hľadiska výskumnej etiky.

Literatúra:

MEAD, M., 2010: *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*. SLON: Praha.
KANOVSÝ, M., 2004: *Kultúrna a sociálna antropológia: osobnosti a teórie*, Chronos: Bratislava.

Vypracovala: *Marta Botiková*

7.10. Význam Henrietty L. Moore pre etnologické štúdium rodu

O významnom prínose Henrietty L. Moore, predovšetkým o jej práci „Feminism and Anthropology“, 1988, v ktorej podrobuje kritike a prehodnoteniu doterajšie prístupy kultúrnej a sociálnej antropológie k štúdiu rodu – a to najmä k interpretáciám a spôsobom výskumu.

Jej kritika sa týka interpretácie Sherry B. Ortner vychádzajúcej z univerzality podriadeného statusu žien voči mužom. Spochybňuje jej interpretácie tým, že problematizuje definície typu „čo je to žena“. Tvrdí, že takáto definícia nemôže mať univerzálnu platnosť, ale vždy je potrebné zohľadniť kultúrnu a historickú variabilnosť a špecifikovať daný kontext. Význam komparatívnej perspektívy feministickej antropológie nespochybňuje, ale upozorňuje, že komparácia sa nemá robiť cez zdôrazňovanie kultúrnych rozdielov (unikátov), pretože to vedie k stigmatizácii a exotizmu. Viac treba poukazovať na podobnosti či rovnakosti.

Univerzálnosť opozícií stanovených S. B. Ortner konfrontuje s vlastným výskumom v Melanézii a Novej Guinei, kde v niektorých kategóriách platia tieto opozície dokonca

protirečivo. Prichádza k záveru, že pojmy príroda/kultúra sú kultúrne konštrukty tak ako aj muži/ ženy a v antropologických prácach sú používané ako produkty západnej spoločnosti.

V spôsobe antropologických výskumov kritizuje podliehanie trom typom predsudkov:

- a) mužský pohľad – výskumníkov mužov je prezentovaný ako celospoločenský a ženské modely sú zatláčané do úzadia
- b) riešenie nevidí v konaní výskumu ženami, pretože takto mužské predsudky môžu byť nahradené ženskými predsudkami
- c) ako tretí vidí problém rasy a etnocentrizmu, keďže väčšina antropológov a antropologičiek je vychovaná a spojená s tzv. západným diskurzom.

Kritizuje tiež prioritu *gender* diferencií nad rasou, kultúrou, triedou a náboženstvom.

V iných svojich prácach sa vyjadruje k miere spájania *gender* identity a tela a to v tom zmysle, že samotné telo nestačí na vybudovanie rodovej totožnosti – nie je a nikdy nemôže byť stabilným východiskom pre túto identitu. Poukazuje tiež na význam jazyka, cez ktorý sú tvorené rozdiely pohlaví v symbolickej rovine. Jej závery o pohlaví, rode a sexualite smerujú k prepojeniu radikálneho materializmu (esencializmu) a radikálneho sociálneho konštruktivismu.

Otázky:

1. V čom je podstata kritiky H. L. Moore ku koncepcii S. Ortner?
2. Aké sú podľa vášho názoru možnosti odstránenia rodových predsudkov, ako ich sformulovala H. L. Moore, v samotných antropologických výskumoch.

Literatúra:

MOORE, L. H., 1988: *Feminism and anthropology*. University of Minesota press: Mineapolis.

MOORE L. H., 2001: Co se stalo se ženami a muži? In: *Cargo 2001 č. 3-4, 2002, s.174-197.*

Vypracovala: Kornélia Jakubíková

7.11. Sexualita a výchova

O antropologickom štúdiu sexuality, ktoré dáva pohľad na kultúrne vzorce správania, biologickú podmienenosť, ako aj na filozofické, psychologické a etické východiská sexuality v rôznych ľudských spoločnostiach.

Problematika sexuality je rodovou témou par excellence. Antropologický pohľad na pohlavie (lat. *sexus*), sa zaoberá sexuálnym dimorfizmom, porovnávacím výskumom spôsobov a vzorcov sexuálneho a erotického správania (heterosexualita, ako aj celibát, homosexualita, pederastia, promiskuita, prostitúcia, transsexualita, transvestismus), rituálov spojených s biologickými podmienkami sexuálneho správania sa (sexuálna mutilácia - obriezka, úprava genitálií) a inštitúciami, ktoré sexualitu rámcujú (sobáš, manželstvo). Osobitosti v sexuálnom a erotickom správaní sa formujú na základe veku, pohlavia ako aj etnickej, náboženskej a sociálnej príslušnosti.

V kontexte formujúcej sa etnológie sa sexualita postupne stávala významnou témou, ale až od 60-tych rokov 20. storočia figuruje ako osobitná subdisciplína antropológie (kultúrna sexuológia – etnosexuológia – antropológia sexuality). Aj v slovenskej etnológii to boli niektoré témy (postavenie nemanželského dieťaťa, štúdiá manželstva, reprodukcie a príbuzenských vzťahov) ktoré primárne neboli nazerané cez sexualitu, ale aj tak čiastočne prispeli k poznaniu noriem sexuálneho správania sa.

Ako prvý to bol Bronisław Malinowski, ktorý v 20-tych rokoch 20. storočia publikoval dve práce o sexualite obyvateľov Trobriandových ostrovov, melanézskej spoločnosti v juhozápadnom Pacifiku. V práci *Sex and Repression in Savage Society* (1927, česky: 2007) sa B. Malinowski na základe vyhodnotenia terénneho materiálu dostal do konfliktu s Freudovou hypotézou o univerzálnosti oidipovského komplexu.

B. Malinowskému prináleží prvenstvo v použití porovnávacieho materiálu aj metódy skúmania vzťahov sexuality k iným stránkam ľudskej kultúry. Podrobnejší opis sexuálnej kultúry Trobriandových ostrovov nachádzame v klasickom diele antropológie sexuality, *Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia* (1929). Dielo sa stalo prototypom popisných prístupov k sexualite skúmanej v zodpovedajúcom kultúrnom kontexte. Ak sú sexuálne obyčaje izolované od svojich kultúrnych kontextov, môžu strácať význam, alebo sa značne deformujú.

Príklad výskumu Herdta, ktorý by sa v západnom kultúrnom kontexte zdal „homosexuálny“ - v prípade rituálnej *felácie*, t.j. chlapci hltajú spermie dospelých mužov na

základe orálneho kontaktu – toto počínanie v skupine je založené na viere, že podporuje pohlavný rast, prechod k mužskosti a teda k heterosexuálnemu manželstvu.

S ľudskou sexualitou bezprostredne súvisí sexuálny dimorfizmus, ktorý nadobúda aj kultúrny výraz (napr. odev, zdobenie). Výsledkom porovnávacích štúdií sexuality v rôznych kultúrach je konštatovanie, že v podstate neexistuje niečo ako ľudská sexualita – každý sexuálny akt je súčasne aktom kultúrnym. Sexualita sa transformuje v erotiku a lásku, od spoločenského zblíženia po zblíženie intímne. Mravné normy sexuality sú relatívne a sexualita má dobový charakter, mení sa v čase. Pritom všade existuje rozdielna norma pre mužov a ženy. Napr. za cudzoložstvo sú viac a častejšie trestané ženy. Pri porušení normy muž má možnosť sa vykúpiť z tohto prečinu, žena nie (napr. kasty v Indii, výrazná diferenciacia bola u Židov - ak muž pácha cudzoložstvo so slobodnou ženou nie je trestaný, ale len vtedy, ak je to s vydatou ženou, čiže preto, že takto zasiahol do práv iného muža; v našom kultúrnom priestore trestanie žien-prespaniek).

Sexualita sa formuje nielen ako erotika, respektíve láska, ale tiež inštitucionalizovaním rodových rolí a vytváraním princípov pre ich spájanie v manželstve, v prostitúcii, aj deľbe práce podľa pohlavia, a je predmetom systematickej socializácie aj istou náplňou kultúrnej zmeny (sexuálna revolúcia). Sexuálne, respektíve erotické štandardy sa líšia v urbánnom a rurálnom prostredí a sú tiež určované príslušnosťou k rôznym spoločenským skupinám. Pokiaľ ide o tradičné rurálne prostredie u nás, nemáme o sexuálnom živote v manželstve i mimo neho takmer žiadne informácie – táto téma bola dlho tabuizovaná a tak doteraz nebola predmetom etnologického výskumu.

Najvýraznejším dokladom sociálneho zakotvenia sexuality je existencia radu sexuálnych revolúcií. V dejinách nášho kultúrneho okruhu prebehli tri zásadné sexuálnej revolúcie.

Prvá a najvýznamnejšia je spojená s šírením kresťanstva. Výrazne modifikovala staré antické mravy a judaistické tradície rozšírenej patriarchálnej rodiny, ako aj praktiky kmeňových spoločenstiev osídľujúcich Európu. Zjednotila veľmi rôznorodé kultúrne dedičstvo, vytvorila rámec, ktorý určovali prísne monogamné párové rodiny s tabuizovaným incestom, homosexualitou a ostrým rozlíšením legitímnej a nelegitímnej reprodukcie. Ustanovila úplný monopol manželstva na sex a nerozlučiteľnosť manželského zväzku.

Druhá sexuálna revolúcia z prelomu 2. polovice 16. storočia na jednej strane priniesla renesančnú otvorenosť, (hedonizmus - akceptovanie telesných a duševných slasť) a na druhej strane prísne normy reformácie a puritanizmu.

Tretia sexuálna revolúcia vyvrcholila v 60-tych a 70-tych rokoch 20. storočia. Popri viacerých sociálnych faktoroch, ako je sekularizácia, vzrast sociálneho zabezpečenia, životnej úrovne aj zvýšenie vzdelania žien a ich ekonomickej nezávislosti, ju odštartovali nové, účinné a dostupné antikoncepčné prostriedky. Tretia sexuálna revolúcia odmietla radikálne a otvorene monopol manželstva na sex, oslobodila sex od reprodukcie (tzv. plastická sexualita) a urobila ho plne legitímnym, samostatným zdrojom slasti a oporou ľudskej identity. Výsledky uvedených premien sa odrazili v ďalších postojoch i sexuálnom správaní sa. Od 80-tych rokov do tohto rámca patrí problematika zverejňovania sexuálneho obťažovania (harassment) a dôsledky výskytu AIDS.

Osobitný a v súčasnosti často diskutovaný je problém homosexuality. Pokiaľ ide o je výskyt v rôznych kultúrach, antropológovia zistili približne 50 spoločností, kde je homosexualita vnímaná ako normálna, v niektorých je inštitucionalizovaná a spoločensky očakávaná. V slovenských kultúrnych tradíciách údaje o tomto fenoméne absentujú.

Otázky:

1. Vymenujte a vysvetlite historické kontexty rôznych typov sexuálnych revolúcií v euroamerickej kultúre.
2. Uveďte príklady dvojakej sexuálnej morálky platnej pre mužov a ženy

Literatúra:

MALINA, J., 2007: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti*. Akademické nakl. Cerm: Brno.

MALINOWSKI, B., 2007: *Sex a represe v divošské společnosti*. SLON: Praha

KANDERT, J., 2007: Svět přírodních národů. In: MALINA, J. (Ed.): *Kruh prstenu : světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti*. Akademické nakl. Cerm: Brno, s. 337- 376.

Vypracovali: Kornélia Jakubíková, Marta Botiková

7.12. Rodové aspekty životného cyklu

O tom, ako sú vek, rodinný stav a sociálny status ako faktory kultúrnych zmien rodových statusov; očakávania a realita, zvlášť v stredoeurópskom kultúrnom okruhu. Vymedzovanie mužských a ženských priestorov. Mužsko-ženská dichotómia a tabuizácia priestorov v kultúre všedného dňa a v obradoch. Koncept verejnej a privátnej sféry, tradičná deľba rodových rolí a súčasná potreba zosúlad'ovania pracovného, osobného a rodinného života

Aspekt veku je významný v kultúrnej diferenciacii.“ Ako mladý je starý a ako starý je mladý?“ Je to otázka , ktorá relativizuje chronologické, fyzické plynutie času a upozorňuje nás na kultúrne zmeny statusov podľa veku , ktoré sa v jednotlivých spoločnostiach rozlišujú.

Vek reálny, teda kalendárny, skutočne dožitý vek jedinca, daný počtom dožitých rokov života uplynulých od narodenia je zdanlivo nezávislý na sociálnych a prírodných faktoroch, avšak v skutočnosti sociálne/statusové faktory určujú.

Všetky známe ľudské spoločnosti diferencujú sociálny status podľa pohlavia a veku, pričom nie je ustálené, ktorý faktor prevláda v ktorých sociálnych súvislostiach. Kultúrne špecifické spoločnosti sa správajú pragmaticky z hľadiska svojho demografického vývoja (zabíjanie starcov, zabíjanie novorodencov), zvlášť pri nedostatku zdrojov na prežitie. Oslava nádejnej reprodukcie určuje miesto nevesty v kostole (Apáthyová-Rusnáková, 1999), na druhej strane iné sociálne väzby, ako sú akceptácia životnej skúsenosti, ktorú možno nadobudnúť len vekom, vláda nad zdrojmi, privilegia alebo ich strata, z významujú úctu, resp. ľahostajnosť až odmietanie seniorov, mužov aj žien.

Niektoré statusy a funkcie z nich vyplývajúce majú svoje limity z hľadiska rodu i veku. K takýmto patrí možnosť mať funkciu v rámci obradových situácií (napr. *starejší, družba, široká, družica* a pod.) Medzi jednotlivými etapami života sme svedkami viac alebo menej zreteľných *obradov prechodu*, ktoré menia, posúvajú status jednotlivca v konkrétnom spoločenstve, čase a priestore. Výrazné sú prechody v mladšom veku. Prechod medzi produktívnym a postproduktívnym vekom je pri oboch rodoch málo výrazný a v tradičnej kultúre nemá obradový charakter.

V spoločenstve domu sa najmä v predmodernom období, a cez mechanizmy fungovania tradície aj neskôr, napriek zmenám, ktoré do života priniesol vývoj obdobia modernity, v hierarchii presadzovali seniorálne a patriarchálne vzťahy. Napríklad zvláštna pozornosť venovaná deťom, či vytváranie „kultúry detí“, (v odeve, vzdelávaní a výchove, hrách, športe

či iných voľno časových aktivitách je až produktom modernity, ako to súvisí s demografickou revolúciou a zlepšením životných podmienok.

Čas vstupu do manželstva. Uzavretosť, viazaná na lokalitu, podporovala aj výber manželského partnera na endogamných princípoch (Možný, 1999), teda z vlastného lokálneho spoločenstva ako aj udržiavanie rodinných a príbuzenských vzťahov v uzavretom rámci. Tento rámec ešte nenarúšali ani migrácie za prácou z konca 19. storočia, resp. z medzivojnového obdobia v 20. storočí. Keďže platilo, resp. uplatňovalo sa právo na dedičský podiel z otcovizne, aj dočasní migranti zostávali zviazaní rodinnými a dedičskými vzťahmi a vracali sa k svojmu východiskovému bodu – domov, k rodine. Aj pri zásadnom narúšaní vzťahov teritoriálneho pôvodu, dlhodobo pretrváva uprednostňovanie známych pred neznámymi.

Pri výbere manželského partnera a pri zakladaní rodiny však zohrávali úlohu aj ďalšie „rovnakosti“, ktorými sa naplňovala požiadavka homogamie rôzneho druhu – náboženská, spoločenská či vzdelanostná (Možný, 1999). Štruktúra a fungovanie rodiny v každodennom živote sa však menila – v dôsledku ekonomických možností, zmien zamestnania, urbanizácie a tým otvárania možností neolokality, je to stále užšia skupina ľudí, ktorá zdieľala spoločný životný priestor, ktorý má neodmysliteľný citový i materiálny rozmer, ktorý označujeme ako domov. Domov je komplexná skúsenosť, dodáva pocit istoty a je v kultúre považovaný za doménu ženy/žien.

Ani s uvoľnením sociálnej kontroly lokálneho spoločenstva, resp. s osamostatňovaním sa mladej generácie, ktorá súvisela aj s emancipáciou na trhu práce v urbánnom prostredí, sa neprejavili výrazné zmeny v požiadavke homogamie platnej pre mužov aj ženy. Niektoré druhy zručností a kultúrnych charakteristík kandidátov na vstup do manželstva mohli byť zameniteľné (napríklad majetnosť a dosiahnuté vzdelanie), ale v zásade tak ako v tradičnom, predmodernom období, aj v ďalšom plynutí času a spoločenskom vývoji zostala homogénna voľba osvedčenou vo výbere manželského partnera.

Deľba práce je systém určujúci rozsah pracovných povinností členov rodiny. Muž pravidelne zabezpečoval výrobnú sféru, žena mu podľa možností a potreby pomáhala, v prvom rade sa však starala o domácnosť a deti. Dôležitým kritériom deľby práce bol vek. Do rôznych pracovných úkonov sa zapájali aj deti. Rozsah ich práce narastal úmerne veku, zručnosti a fyzickej sile. Pritom otec zaučal synov, matka dcéry. S procesom starnutia sa pracovné aktivity prispôbali reálnym možnostiam jednotlivcov.

V 2.polovici 20.storočia rodina prestáva byť výrobnou jednotkou, je však naďalej jednotkou ekonomickou v zmysle spotreby. Postupne dochádza k del'be práce v domácnosti na princípe vzájomnej zastupiteľnosti. V mestách, ale aj na vidieku, sa muži stále častejšie zapájajú do domácich prác a výchovných aktivít, ktoré sa predtým považovali za výlučne ženské.

Otázky:

1. Obradný priestor kostola mal v minulosti významnú sociálnu symboliku. Popíšte ju (podľa Apáthyovej-Rusnákovej) vzhľadom na rodovú a vekovú diferenciáciu spoločenstva.
2. Nájdite argumenty (môžete na konkrétnych príkladoch), prečo prechod medzi produktívnym a postproduktívnym vekom je pri oboch rodoch málo výrazný a v tradičnej kultúre nemá obradový charakter.

Literatúra:

APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, Z., 1999: Znakový systém – sonda do charakteru ľudovej kultúry (Na materiáli kostolného zasadacieho poriadku). In: *Etnologické rozpravy*. ročník 6, 1999, č. , s. 38 – 67.

ERIKSEN, T.H., 2001: *Small Places Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. Pluto Press: London, Sterling, Virginia.

Vypracovala: Marta Botiková

7.13. Rodina v historickej zmene

O vedeckej rekonštrukcii vývoja rodinnej inštitúcie a rodových vzťahov v nej. Vedci pôvodne videli vo výskume rodiny stálosť, potvrdzovanú opakovaním generácií a exaktnosť v popise zložiek a vzťahov v rámci rodinnej štruktúry. Zároveň popri stálosti treba hovoriť aj o zmene či vývoji rodinnej skupiny.

Príbuzenstvo je širší biologicko-sociálny celok, integračný princíp vo všetkých typoch spoločností. Na jeho základe vznikali alebo sa rozvíjali mnohé typy malých skupín, vrátane rodiny.

Rodina ako zoskupenie príbuzných osôb, ktorej základom bolo manželstvo, inštitúcia rôznym spôsobom legitimizujúca intímny vzťah medzi mužom a ženou, a zväčša práve z tohto manželstva narodené deti, je len ako jedna z foriem združovania, či spolužitia

v dejinách vývinu ľudstva. Táto zdanlivo stabilná skupina je predmetom historickej zmeny a to, čo zažívame tu a teraz je naša redakcia predstavy ako má rodina vyzerat'. Na druhej strane, zmeny nie sú také prudké a človek, ktorý pamäťou obsiahne niekoľko, obyčajne 3-5 generácií svojej blízkej rodiny sa rád ubezpečuje o jej stabilite a jedinečnosti.

Formy manželstva a rodiny, ako ju poznáme v našej kultúre, sú produktom roľníckeho spôsobu života. V rôznych obdobiach na rôznych miestach, rôznymi spôsobmi aj intenzitou, rodine ako inštitúcii bola vo väčšine spoločenských vrstiev ešte v 19.storočí komplementárnou jednotkou domácnosť – spoločenstvo domu, ktorého základom síce bolo manželstvo, či rodina, ale zastrešovala aj nepríbuzné osoby. Dokázala saturovať oveľa viac pre život potrebných, zvlášť výrobných, ekonomických funkcií a bola aj zostala organizačným spôsobom existencie rodinného spoločenstva.

Etnologické výskumy rodiny a príbuzenstva na ukázali, že historicky staršie javy pretrvávali aj vďaka špecifickému právnemu stavu, cez ktorý môžeme porozumieť formám rodiny a jej premenám (Švecová, 1986, 1989).

Pre tradície rodiny na Slovensku bola až do polovice 20. storočia určujúca roľnícka práca a život vo vidieckych komunitách. Samozrejme, boli tu prítomné a tradíciu do istej miery ovplyvňovali aj iné profesijné a spoločenské vrstvy (Mitterauer, 1986; Langer, 1994).

Štruktúra rodiny a domácnosti je jedným z hľadísk nazerania na život v rodine. Rozlišuje sa počet spolužijúcich generácií, sleduje počet aktuálne (alebo v minulosti) existujúcich manželských vzťahov, rozvetvenosť a úplnosť štruktúry. Jednou zo zvláštností spôsobu života je prítomnosť viacerých manželských párov a ich slobodných, prípadne sobášených detí. Zostávať s rodičmi aj po uzavretí mladého manželstva bolo nielen výhodou, ale často nevyhnutnosťou.

Nová rezidencia pre nový manželský pár predstavovala často neriešiteľný problém, nie len z hľadiska finančnej investície, ale aj z hľadiska delenia usadlosti, resp. kapacity intravilánu. Okrem toho zostávať spolu vo veľkej rodine bolo výhodné z hľadiska systému zdanenia ako aj rozdelenia prác v rodine, či saturácie iných potrieb, napríklad ochrany členov v pre rôzne dôvody neúplnej rodine. Na druhej strane so sústredením pracovnej sily v rodine súviselo extenzívne hospodárenie, neexistovala alternatíva, len práca na otcovizni, či dedovizni.

Tento „*ľapákovský*“ model nemohol fungovať všade – potrebné bolo preň dostatočné pôdne vlastníctvo, ktoré dokázalo spolu žijúce malé/ nukleárne rodiny uživiť. Zachovanie veľkej rodiny až po živobytie vôbec bola migrácia za prácou. V minulosti takto odchádzali najmä muži, v súčasnosti prevláda pracovná migrácia (aj vydatých) žien.

V predmodernom období rodina v spolužití riadila otázky právne a majetkové a navonok zastupovala svojich členov. V hierarchickom usporiadaní rodinu viedol gazda, hlava rodiny, prednosta domácnosti. Akýkoľvek z termínov použijeme, bude zrejmé, že išlo o mužskú funkciu – aj keď nie výlučne. V čase neprítomnosti gazdu rodinu mohla viesť, zastupovať jeho manželka, gazdiná – na rôzne dlhý čas. V prípade vdovy to bolo obyčajne do času dospelosti, resp. ženby syna, v prípade mužskej migrácie za prácou, či pri vojenskej službe, bol čas tiež ohraničený. Uvedené riešenie síce nepopiera existenciu patriarchálneho usporiadania, ale spolu s ďalšími okolnosťami naznačuje, že postavenie žien, zvlášť gazdinej, nebolo v tradičnom roľníckom spoločenstve, v rodinách bezvýhradne podriadené, naopak, žena bola z hľadiska statusu manželovi „*družka v práci*“.

Organizácia a rozdelenie prác roľníckeho hospodárstva vyžadovali prítomnosť mužov a žien s ich predpokladmi a zručnosťami. Dokladajú to aj časté druhé sobáše vdovcov. Ženy boli viac pripravené zastať, prevziať mužské úlohy. Druhý sobáš sa obyčajne vyskytol v prípade mladej vdovy. Ak žena ovdovela v čase, keď mala dospievajúce deti, zvlášť chlapcov, ktorí predstavovali pracovnú silu, a po ženbe aj preberali status hlavy rodiny, bolo skôr výnimkou, aby vstupovala do druhého manželstva.

V uhorskom dedičskom práve platil až do polovice 19. storočia rovnaký nárok všetkých synov na podiel z dedičstva, od roku 1853 v súvislosti s uplatnením občianskych práv, bol pririeknutý nárok na dedičský podiel aj pre dievčatá, dcéry.

V balkánskom kultúrnom priestore sa v rámci roľnícko-pastierskej patriarchálnej spoločnosti vyvinul model kultúrne premenených žien na mužov. Pri absencii mužských potomkov musela dcéra prebrať na seba funkciu hlavy rodiny a celoživotný celibát.

Otázky:

1. Vysvetlite, ktoré objektívne kontexty spôsobujú zmeny historických rodinných foriem?
2. Ak majetko-právne pomery predstavujú významnú podmienku existencie konkrétnej rodinnej štruktúry, resp. vzťahov v nej, aká je podľa Vášho názoru perspektíva rodinnej inštitúcie v posilňujúcej sa liberálnej a sekulárnej spoločnosti?

Literatúra:

BOTIKOVÁ, M., JAKUBÍKOVÁ, K., ŠVECOVÁ, S., 1997: *Tradičie slovenskej rodiny*. Veda: Bratislava.

LANGER, J., 1984: Problematika svobodných matek ve vztahu k homogenitě komunity v 18.století. In: *Národopisné informácie* č.3, s. 77-83.

MOŽNÝ, I., 1999: *Sociologie rodiny*. SLON: Praha.

ŠVECOVÁ, S., 1986: Slovenská a česká rodina. In: *Český lid* 73, 1986, s. 203-205.

ŠVECOVÁ, S., 1989: Dva typy tradičnej roľníckej rodiny v Československu. In: *Český lid* 76,1989 , s. 210-222.

Vypracovala: Marta Botiková

7.14. Rodina a reprodukcia

O reprodukčnom správaní, zvlášť v manželstve a v rámci rodinného spoločenstva, o slobode voľby a ochrane života. Vzťahy v rodine popisuje príbuzenská terminológia – referujeme ňou o vzťahoch zriedkavejšie ich využívame priamo aplikujeme v oslovení. V slovenčine sa aktuálne zachovali vlastne len dva takéto signály minulej významnosti – rozlišovanie materského a otcovského príbuzného *uja* či *stryka* – ktoré súvisí s blízkosťou a s rozdielnymi vzťahmi k materinským resp. otcovskými príbuznými „ego“ a súvisí v minulosti s obvyklou patrilokalitou, resp. virilokalitou mladých manželstiev.

Druhým pozostatkom, ktorý signalizuje význam rodiny a príbuzenstva, je skutočnosť, že používame v slovenčine príbuzenské termíny na oslovenie osôb evidentne nie z okruhu nášho príbuzenstva (napr. *teta pošťárka, ujo vrátnik* a.i.). Samozrejme, vôbec to neznamena, že tu sme všetci rodina (hoci niekedy sa tak javí...), ale ide o spôsob, ktorý väzí v tradičnom kultúrnom prostredí, kde bol význam príbuzenstva oveľa dôležitejší ako v rozvíjajúcom sa modernom individualizovanom urbánnom svete.

Rodina zastrešovala legitímnu reprodukciu. Bol to významný ukazovateľ rodinného života nielen z „morálnej“, ale aj z právnej a majetkovej stránky. Rodinou sa stane manželstvo, v ktorom sa narodia deti. Jazyk fixuje túto štrukturálnu zmenu, napr. ustáleným slovným spojením ako, keď povieme o tehotnej žene – „*čakajú rodinku*“ a pod. Slobodné matky a deti narodené mimo manželstva boli v tradičnom spoločenstve ostrakizované, napr. zo strany cirkvi krstiením nezvyklými menami (Mann, 1981), avšak oni nevyrastali mimo rodiny – veď matka, keď z rôznych dôvodov zostala nevydatá – nestrácala tým svoje právo v rodičovskej rodine.

Legitimita potomstva pôsobila ako morálny imperatív, potvrdzovaný cirkvou, ale aj ako právny a majetkový rámec života jedinca narodeného mimo manželstva (Langer, 1984). Akceptáciou dieťaťa v rodine vznikala nárok na účasť v dedení nehnuteľného rodinného

majetku pre mužských potomkov. Dievča malo tiež svoj nárok, rádovo podstatne menší – dostávala výbavu, ktorý tvoril hnuiteľný majetok, zvlášť zviazaný so ženskou sférou činnosti a zabezpečením jej budúcej rodiny, a veno, ktoré bolo tvorené nehnuteľným majetkom, oddeľovaným z „materinskej“ čiastky, materinského dielu. Takýto diel majetku sa vytvoril v prípade, ak nebolo mužských dedičov a majetok sa nejaký čas dedil v ženskej línii.

Počet detí v rodine vychovaných sa nezhodoval s počtom detí v rodine narodených. Túto situáciu zapríčiňovali najrôznejšie historické a spoločenské faktory, medzi ktorými bola až do začiatku 20. storočia najrizikovejšia dojčenská a detská úmrtnosť, úmrtnosť matiek pri pôrode, ako aj ďalšie riziká demografického charakteru, ako bol nízky stredný vek dožitia, teda následne aj dĺžka trvania manželstva a mnohé ďalšie ukazovatele, ktoré postupne odstraňovala až verejná zdravotnícka služba, pozornosť venovaná hygiene a všeobecne systematickejšia a účinnejšia zdravotná starostlivosť. I tieto zlepšujúce sa podmienky mali účinok na populáciu postupne a diferencovane podľa miesta i spoločenského zaradenia rodín.

Z počiatkov štatistického obdobia máme len málo údajov o konkrétnych rodinách, ich štruktúre a početnosti – písomné doklady z územia Slovenska sa zachovali len v malej miere. Inde vo svete existovali sčítania, či evidencie obyvateľstva, u nás sa podobné podujatia začínajú prakticky až v 18. storočí.

Stav reprodukcie obyvateľstva v neposlednom rade závisel od historickej situácie, ktorá mohla početnosť potomstva ovplyvniť cez neprítomnosť mužov (vojnové časy, migrácie za prácou). Stav vychádzal aj z konkrétneho štádia skladby obyvateľstva, v akom pomere boli mladé rodiny, kde sa početnosť bude rozvíjať, ku rodinám rodiny starších manželov, kde bol rast počtu detí málo pravdepodobný.

Z hľadiska reprodukčného správania obyvateľstva bola situácia na Slovensku veľmi priaznivá, pôrodnosť počas celého 19. storočia stúpala. Pokles prírastku nastával v ekonomicky a politicky nestabilných obdobiach, zvlášť v dôsledku migrácií a vojnových konfliktov. Pre nestabilitu sa v niektorých oblastiach Uhorska už na konci 19. storočia a na Slovensku potom v medzivojnovom období 20. storočia vyskytlo iné riešenie, totiž uplatňovanie modelu zúženej (alebo jednoduchej) reprodukcie.

Je príznačné, že uvedený stav zaznamenali štatistiky v regiónoch, kde zúžená reprodukcia nemala bezprostredný hospodársky účinok, v zmysle ochrany pred pauperizáciou, ale naopak, predstavovala riešenie v zákone chýbajúceho „jedného nástupcu“, spojené so snahou nedeliť majetok. Prvotná prosperita, ktorú jednodetné rodiny dosiahli, narazila čoskoro, v ďalších generáciách, na potrebu riešenia nedostatku pracovnej sily. Depopulácia súvisela nielen s

menším počtom potomkov, ale aj s ich odchodom z rodičovského gazdovstva, obyčajne do urbánneho prostredia, napríklad za vyšším vzdelaním, ktoré si vzhľadom na akumuláciu finančných prostriedkov rodina „*mohla dovoliť*“.

Osobitnú pozornosť si zaslúžia spôsoby zabezpečovania jednodetnosti, ktoré v žiadnom prípade nemôžeme označiť za „pro choice“ riešenie, pretože tu nebol žiadny výber, možnosť ženy rozhodovať o svojom tehotenstve. Za ňu rozhodovali spoločenské normy a ekonomické tlaky rodiny, v „ženskom svete“ často reprezentované matkou alebo svokrou mladej nevesty.

Pri interpretácii „jednodetnosti“ ako anomálneho spoločenského javu sa spočiatku bádateľom pozdávalo spájať túto stratégiu s protestantskou etikou a duchom akumulácie bohatstva, avšak terénny materiál preukázal, že to neboli jediné a často ani vôbec nie určujúce okolnosti. Jednodetnosť sa síce častejšie vyskytovala v protestantských oblastiach južného Slovenska, na druhej strane iné protestantské oblasti, napr. na západnom Slovensku jednodetný „spôsob“ nevykázali. V súčasnosti sa prikláňame skôr k interpretácii javu cez špecifickú súhru vonkajších okolností a vnútorných dispozícií konkrétneho spoločenstva.

Otázky

1. Vymenujte a vysvetlite historické a spoločenské faktory, ktorými sa udržiaval, resp. znižoval demografický prírastok na prelome 19. a 20.storočia?
2. Vysvetlite, prečo nemožno reguláciu pôrodnosti v 30-tych rokoch 20.storočia označiť ako „pro-choice“ postoj. Kedy vlastne začína „choice“ a kde končí / na aké hranice naráža?

Literatúra:

BOTIKOVÁ, M., JAKUBÍKOVÁ, K., ŠVECOVÁ, S., 1997: *Tradície slovenskej rodiny*. Veda: Bratislava.

MANN, A.B., 1981: Kysucké vysťahovalectvo do zámoria na prelome 19. a 20.storočia (na príklade obcí Riečnica a Harvelka). In: *Národopisné informácie č.2, 1981*, s.146 – 180.

Vypracovala: Marta Botiková

7.15. Rituály z aspektu rodu

O určovaní obradových rol podľa statusu, príslušnej rodovo-vekovej skupiny v danom spoločenstve a nie podľa individuálnych osobnostných vlastností a schopností. Z tohto

hľadiska sa javí určitým paradoxom významná a niekde až dominantná rola žien v obradových aktivitách, ktorá je v protiklade s ich pozíciou v spoločnosti. Antropologické interpretácie tohto paradoxu sú rôzne:

a) odvodzujú to z faktu, že obrady patria medzi najstabilnejšie zložky kultúry a tak sa v nich zachoval dávny vyšší status žien, ktorý sa v iných oblastiach života zmenil v zmysle dominancie mužov;

b) obsahom obradov je množstvo takých magických praktík, ktoré prislúchajúcim ženám. Platí to najmä pre tie, ktorých cieľom je zabezpečenie základných existencionálnych životných hodnôt (zdravie, plodnosť – prosperita, život).

Preto v obradoch životného cyklu sprevádzajúcich narodenie dieťaťa, uzavretie manželstva i smrť existuje dominancia obradových rol patriacich ženám.

Detailnejšia analýza a porovnanie tradičných a súčasných modelov týchto obradov ukázala rozmanitosť vývojových trendov v tejto sfére.

V obyčajoch spätých s narodením dieťaťa jednoznačná dominancia žien v tradičnom modeli sa postupne menila v zmysle rastúceho podielu účasti mužov. Tento trend možno hodnotiť ako určitú feminizáciu života/ správania sa mužov.

Svadba je obrad prechodu, kedy je diferenciacia rodových rol veľmi výrazná a významná. Od pol. 20. storočia sa potvrdzuje tendencia k paralelizmu, reciprocite obradových rol ženícha a nevesty (napr. rozlúčka so slobodou). Zároveň novšie obyčaje sú zamerané viac na ženícha ako na nevestu (napr. jeho stratu slobody), čo možno považovať tiež za feminizáciu mužskej obradovej roly ženícha.

Pri pohrebných obradoch predchádzajúce prejavy rodovej diferencie (vystrojenie do truhly, spôsob zvonenia pri úmrtí, usporiadanie smútočného sprievodu, obsah pohrebných kázní) zanikajú. Dominancia žien pretrváva v oblasti úcty a spomienok na mŕtvych (dodržiavanie smútku, návštevy a starostlivosť o hroby). Zaujímavým obradným paradoxom bolo, že v obradoch s výlučnou účasťou žien (krstiny, čepčenie nevesty), ženy preberali maskulinné vzory správania (opíjanie, vulgárne slová, erotické piesne).

Mužské obradové role mali hlavne funkcie právne, rozhodovacie, organizačné. Dominantný význam mali v inej skupine obradov výročných / kalendárnych, ktoré nemali individuálny / rodinný rozmer, ale celospoločenský. Muži tu vystupovali ako reprezentanti spoločenstva voči kozmu/ prírode.

Charakteristickým znakom vývojových zmien obradovej kultúry je, tak ako v iných oblastiach kultúry, stieranie rozdielov a prelínanie mužských a ženských rol v obradových situáciách .

Otázky:

1. Aké sú antropologické interpretácie dominancie žien v obradovej kultúre?
2. Uveďte príklady vývinových trendov obradových rol mužov a žien.

Literatúra:

JAKUBÍKOVÁ, K., 1995: Maskulinizácia či feminizácia obradov životného cyklu? In: Zborník z Akademická Nitra '94. Medzinárodné sympóziu a študentský folklórny festival, Nitra, 7.-12.6.1994: *Tradičná ľudová kultúra a výchova v Európe*. Nitra, s. 120 – 125.

NAVRÁTILOVÁ, A., 2007: K reflexi genderových rolí v pozíciách hlavných obřadníků svadby. In: *Folia Ethnographica*.41, s.119 – 145.

WOMEN IN RITUAL AND SYMBOLIC ROLES, 1978. New York.

Vypracovala: Kornélia Jakubíková

7.16. Mágia z aspektu rodu

O diferencovanosti rodových rol v mágii, ktoré vyplývajú nielen z rozdielných sociálnych statusov, ale aj z predstáv o špecifických danostiach rodov. V mágii bol podiel žien výrazný oddávna. Dominantné boli najmä oblasti liečenia, pôrodnictva, bylinkárstva, erotickej/ľúbostnej mágie ako aj v magických praktikách zameraných na ochranu, zdravie a plodnosť. Ako základný princíp sa tu uplatňovala takmer univerzálne rozšírená predstava o čistote/ nečistote ženy.

Princíp čistoty sa vzťahoval najmä na panenstvo, chápané podľa starších predkresťanských predstáv nie v zmysle morálnej hodnoty (cnosť), ale „sila“ tohto stavu vyplývala z magickej predstavy o nenačatej potencii.

Predstavy o „nečistote“ žien súviseli s ich kontaktom s krvou (platilo pre menštruáciu, pôrod šestonedelie). Preto v týchto obdobiach existovalo množstvo tabu a magických praktík s funkciou ich očisty (napr. židovský rituálny kúpeľ „mikve“, kresťanský očistný obrad „úvod, vádzka“).

V iných magických praktikách sa využíval princíp plodnosti, ktorý reprezentovali zrelé ženy, ktoré už porodili deti. Tieto ženy bývali preto realizátorky hospodárskych magických praktík (agrárna mágia) na zabezpečenie úrody. Zvláštny význam tu mala aj ženská nahota. Stotožňovanie ženy a rodiacej zeme bolo známe takmer všetkým roľníckym národom. Naopak neplodné ženy (staré dievky, staré ženy) stelesňovali neúrodu, suchotu, chorobu a vôbec všetko zlo. Preto stretnutie so starou ženou znamenalo neúspech a v určitých situáciách bola ich prítomnosť nežiaduca, ba priamo zakázaná (napr. vinšovanie na Nový rok).

Aj praktiky ľúbostnej/ erotickej mágie boli výlučnou záležitosťou žien (ako aktérick aj prijímateľiek). Ich cieľom bolo zabezpečiť lásku, ale najmä vydaj, čo vyplývalo z existenčnej závislosti života žien od ich vydaja, ale aj z noriem, ktoré im nedovoľovali prejavovať aktivitu pri získaní partnera.

Rozšírené boli aj predstavy o ľahšej prístupnosti žien vplyvu zlých síl (diabla), čo sa dávalo do súvislosti s ich pasivitou, podriadenosťou (preto mu ľahko podľahnú, dokonca s ním obcujú). Preto vo väčšine čarodejnických procesov prebiehajúcich v Európe v 16. a v 17. storočí boli obvinené, mučené a upaľované práve ženy.

Otázky:

1. Na čom sú založené tradičné predstavy o čistote/nečistote žien a aké sú ich symbolické reprezentácie
2. Čo myslíte, prečo v určitých oblastiach magických praktík dominovali práve ženy?

Literatúra:

WOLF, J., 1992: *Člověk ve světě magie*. Unitaria: Praha.

ZAJONC, J., 1998: Strigy, bosorky, bohyne a iné ženy, ktoré „vedia“. In: HLÔŠKOVÁ, H., LEŠČÁK, M.(eds.): *Žena z pohľadu etnológiu*. Prebudená pieseň: Bratislava, s. 37 – 41.

Vypracovala: Kornélia Jakubíková

7.17. Mužské štúdiá

O obsahu mužských štúdií a potrebe takej orientácie výskumu a štúdia, aby to neboli výlučne mužské štúdiá, ale mužská časť gender/rodovej problematiky.

Pozornosť, ktorú sociálne vedy začali venovať od 70-tych rokov 20.storočia problematike mužov/mužskosti podnietili do veľkej miery práve feministické názory na úlohy mužov (1.kongres men's studies bol v r.1980). Dovtedy mužskosť, mužská identita nebola problematizovaná a otázky, čo znamená byť skutočným mužom, boli považované za triviálne. S predefinovaním rol žien sa situácia zmenila a na prelome tisícročí sa už muž/mužskosť nevie jednoznačne definovať.

V kontexte Európy sa za obdobie vrcholnej dominancie mužov považuje 19.storočia (k čomu prispelo aj budovanie britského impéria). Na prelome 19.a 20.storočia nastáva však jej úpadok, naznačujúci počínajúcu krízu maskulinity. Prispel k tomu rozvoj kapitalizmu s rozširujúcou sa námezdnou, mechanickou prácou za strojom, pri páse, či v úrade. To si nevyžadovalo ani silu, ani odvahu, bojovnosť, či rozhodnosť a vynaliezavosť. Navyše táto práca sa vykonávala mimo priestor domova, čím sa oslabila pozícia muža-otca v rodine. Čoraz rozšírenejšie zamestnania žien spôsobili zníženie významu muža ako živiteľa rodiny.

Krízu mužskosti na čas vyriešila 1.svetová vojna s dominantnou úlohou mužov. V povojnovom období krízu mužskosti malo zabezpečiť skautské hnutie – ako záchrana chlapcov pred „hnilobou mestskej civilizácie“.

K uznávaniu mužských modelov prispievala aj literatúra a film prezentáciou divokého Západu s výsostne mužskými hrdinami –kovbojmi s ich hlavnými hodnotami (kôň, kult, alkohol). Ďalej to pokračovalo hrdinami typu špiónov (James Bond) a neskôr Rambo, Terminátor. Títo sa stávali vzormi mužnosti, nahrádzajúc tak slabých, či neprítomných otcov.

Svetom rýdzeho „machizmu“ ostalo vojenské prostredie, vytvárajúce a vyžadujúce si ozajstných tvrdých mužov. Do určitej miery v tomto duchu pôsobili aj kolektívne mužské športy, kde sa vyžadovala súťaživosť, bojovnosť až agresivita pod vedením trénera, ktorý akoby zastával úlohu otca vyžadujúceho disciplínu. V ostatných sférach života /možno s výnimkou katolíckej cirkvi/ sa čoraz viac presadzovali ženy a dominantné pozície mužov zostali zneistené.

V sfére rodiny panoval oddávna patriarchálny systém, ktorý podporovalo aj rímske právo („pater familias“, „patria potestas“). Až koncom 19.storočia sa patriarchálny systém rodiny začína rozpadávať. V Uhorsku bolo v r.1874 zrušené poručníctvo otca nad ženskými členmi rodiny, ale oslabovanie otcovskej autority prebiehalo len postupne. Pre meštianske vrstvy sa

v 19.storočí stala typickou koncepcia tzv. absent father, čiže otca fyzicky neprítomného, čím sa výrazne oslabil jeho rola v rodine. V roľníckych vrstvách slovenského vidieka bola jeho fyzická blízkosť častejšia, ale jeho podiel na výchove najmä malých detí minimálny(napr.ešte v polovici 20.storočia otcovia svoje deti nekočíkovali, resp. boli za to terčom výsmechu).

Smerom do súčasnosti sa otcovstvo dosť výrazne mení – slabne rola otca živateľa a posilňuje sa tzv. aktívne otcovstvo /nielen prítomnosť v rodine, ale aj starostlivosť, aktivity, intimita vo vzťahu s deťmi/.

Vo vedeckom diskurze kľúčový význam má problematika mužskej identity a koncepty maskulinity. Proces získania mužskej identity sa ukazuje ako problematickejší než v prípade žien. Akoby ženská identita bola „prirodzenejšia“ než mužská, ktorú treba nadobudnúť. V tomto procese je dôležitá výchova (potrebné odlúčenie od matky, prítomnosť mužského vzoru, dokazovanie mužských schopností a vlastností, výzvy „buď muž“).

V primárnych spoločenstvách i v tradičných kultúrach Európy mali v tomto procese „zmužnenia“ chlapcov významnú úlohu iniciačné rituály. Ich cieľom bolo zbaviť chlapcov všetkých znakov ženskosti. Obsahovali prvky násilia, súťaživosti, znášanie utrpenia, rôzne skúšky. Mali kolektívny charakter, kým ženské iniciácie boli individuálne a podstatne jednoduchšie.

Čo sa týka konceptov maskulinity – niet modelu, ktorý by mal univerzálnu platnosť. Maskulinita je viac variabilná než feminita, čo vyplýva z jej väčšej závislosti na spoločensko-politických situáciách.

Z rôznych typov maskulinit sa v súčasnosti kritizuje najmä koncept hegemonnej maskulinity (tzv. tvrdý muž) orientovanej na vládnutie, súťaženie, moc, kariéru, úspech. Tieto nároky spĺňa len menšina mužov, ale pre ostatných pôsobia ako vyžadovaná norma. Je tu aj nová koncepcia pochádzajúca zo severských krajín – tzv. „mäkký, mierny muž“. Tento typ sa zrieka mnohých mužských výsad (moci, nadradenosti, často aj kariéry), je starostlivý, citlivý, pomáha rodine aj iným.

Súčasná veda popri uznávaní rôznych koncepcií/typov maskulinity poukazuje aj na ich historicitu – dynamiku premien.

Otázky:

1. Aké sú koncepty maskulinity?
2. Uveďte argumenty za a proti platnosti tézy o kríze mužskosti.

Literatúra:

BADINTER, E., 1999: *XY. Identita muža*. Aspekt: Bratislava.

LÖNNGVIST, B., 1999: The Male Absent. In: *Etnologica Scandinavica*, s. 70 – 83.

Vypracovala: Kornélia Jakubíková

7.18. Rodové rozdiely reflektované vo folklórnych žánroch

O folklórnych žánroch z hľadiska rodových diferencií. Folklórne žánre všeobecne sú ukázkou tvorivosti, fantazijného sveta či mytologických predstáv. Zároveň však sú často reflexiou reálne prežívanej skutočnosti, jej symbolickým vyjadrením, často v krásnych aj briskných metaforách a iných poetických prostriedkoch. V slovenskej folkloristike na túto skutočnosť upozornil zostavovateľ a spoluvorca Slovenských rozprávok, Pavol Dobšinský, ktorý videl v tomto folklórnom prameni podoby sociálnych, zvlášť rodinných vzťahov.

Obraz macôch, sirôt, najmladšieho brata pripraveného ľsťou starších o dedičstvo, švagra - draka a podobne, to sú samozrejme umelecké obrazy, avšak rozpoznávame v nich mnohé prejavy sociálnej skúsenosti tunajšieho obyvateľstva (Leščák, 1993). Podobne je to v iných národných rozprávkových zbierkach.

Ďalším žánrom, podobne sociálne a aj rodovo preukazným sú príslovia, porekadlá a iné frazeologizmy. Aj tu, v najväčšej doteraz publikovanej slovenskej zbierke prísloví A.P. Zátureckého (Záturecký, 1974, 2005) nájdeme triedenie, ktoré tematicky zohľadňuje, resp. reflektuje rodové špecifiká, diferenciáciu a porovnávací materiál v iných európskych príslovných zbierkach

Spevný repertoár bol rodovo diferencovaný (napr. trávnice, piesne pri vohľadoch a pod.). V poetických textoch piesní, triedených podľa tematiky, či podľa spevných príležitostí nájdeme jednak opísané situácie života žien a mužov, ale tiež diferenciáciu podľa toho, kto mal uvedené motívy vyspievať, či vyrozprávať.

Tak napríklad piesne s vojenskou tematikou opisujú často nezmyselnosť vojenčiny a vojny, ale aj hrdosť na službu v armáde, uniformu, výzbroj. Spieva sa v nich z hľadiska mladých mužov (šťastných, či nešťastných), ale aj z hľadiska ich matiek, sestier či milých (obyčajne nešťastných) v súvislosti so zverbovaním či úmrtím mladého vojaka.

Podobne piesne - balady vyspievajú žiaľ siroty nad úmrtím matky, milej nad úmrtím milého, zúfalstvo a prekliatie z dohodnutého sobáša, či bratovraždy. Baladické žánre

z hľadiska spevných príležitostí prináležali najmä ženským skupinám, kde jednak sprevádzali monotónnu kolektívnu prácu (napr. s perím, s textilom), ale predstavovali aj emočné uvoľnenie a akúsi transpozíciu na vlastných skúsenostiach overených neprávostí.

Podobnú funkciu v spoločenstve spĺňali lyrické ľúbostné piesne, ako aj ľudové varianty modlitieb, kde nositeľkami žánru boli najmä ženy speváčky a prijímateľkami tiež najčastejšie jednorodové skupiny. Toto platí aj o špecifických piesňach, zaraďovaných do obradového folklóru, ktoré boli viac alebo menej pevnou súčasťou obradov životného cyklu (piesne krštské, svadobné – napr. odobierka, piesne pri skladaní venca, pri čepčení a pod. i piesne spievané pri zomrelom a pri *vykladaní* na pohrebe).

V ľudových hudobných zoskupeniach účasť žien ako hudobníčok bola skôr výnimočná, hoci nie neznáma (napr. rómska primáška Cinka Panna; Aradácske *meškárke* - hráčky na heligónkach). Významné rodovo výlučné boli prejavy hudobno-tanečné.

V kultúrnych tradíciách národov strednej a východnej Európy sú významne prítomné popri párových tancoch aj rodovo špecifické tance - ženské kolesá a chorovody, sprevádzané obyčajne spevom *a capella*, ktoré sa udržali ako súčasť výročnej kalendárnej obradovosti, ako aj mužské tance súvisiace s vojenstvom (mečové, šabl'ové, palicové tance, verbunky) aj tance pastierske na preukázanie sily a šikovnosti (odzemky) či prezentáciu svojho talentu a postavenia v spoločnosti (rozkazovačky). Je potrebné pripomenúť, že variant odzemku je známy aj v ženskom tanci a tiež, za istých okolností si mohli muzikantom rozkázať zahrať aj ženy.

Otázky:

1. Existujú folklórne žánre, v ktorých nositeľmi sú/boli rodovo vyhranené skupiny?
2. Ako vznikli a čo reflektuje podľa Vášho názoru „dámska volenka“, resp. ženské odzemky či rozkazovačky?

Literatúra:

KÜLLÖS, I., 1999: *Traditional women's roles*. Budapest, s. 95-229.

HLÔŠKOVÁ, H., LEŠČÁK, M. (eds.): *Žena z pohľadu etnologie*. Prebudená pieseň: Bratislava, s. 32 - 37.

Vypracovala: Marta Botiková

Zoznam literatúry

- APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, Z., 1999: Znakový systém – sonda do charakteru ľudovej kultúry (Na materiáli kostolného zasadacieho poriadku). In: *Etnologické rozpravy*. ročník 6, 1999, č. , s. 38 – 67.
- BADINTER, E., 1998: *Materská láska od 17. storočia po súčasnosť*. Aspekt: Bratislava.
- BADINTER, E., 1999: XY. Identita muža. Aspekt: Bratislava.
- BEAUVOIROVÁ, S. De, 1967: *Druhé pohlavie. 1. zväzok*. Obzor: Bratislava.
- BEAUVOIROVÁ, S. De, 1968: *Druhé pohlavie. 2. zväzok*. Obzor: Bratislava.
- BEŇUŠKOVÁ, Z., 2011: PhDr. Soňa Švecová, CSc. Osobnosť a dielo : textová príloha k filmovému dokumentu Osobnosti slovenskej etnológie – Soňa Švecová. UKF: Nitra.
- BOTIKOVÁ, M., 2004: Rodové rozdiely vo výchove reflektované v biografických rozprávaniach. In: DARULOVÁ, J., KOŠTIALOVÁ, K. (eds.): *Sféry ženy*. Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Sociologický ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe: Banská Bystrica, s. 189-200.
- BOTIKOVÁ, M., 1998: Prečo je to na Slovensku tak?: rozhovor Evy Riečanskej a Marty Botikovej / aut. interv. Eva Riečanská ; účastoročie interv. Marta Botiková. In: *Rozhovory Aspektu z rokov 1993-1998*. Aspekt: Bratislava, s. 151-164.
- BOTIKOVÁ, M., JAKUBÍKOVÁ, K., ŠVECOVÁ, S., 1997: *Tradície slovenskej rodiny*. Veda: Bratislava.
- BOURDIEU, P., 2000: *Navláda mužů*. Karolinum: Praha.
- BUTLER, J., 2003: *Ťažkosti s rodou*. Aspekt: Bratislava.
- BÚTOROVÁ, Z. a kol., 1996: *Ona a on na Slovensku*. Focus: Bratislava.
- BUŽEKOVÁ, T., 2009: *Nepriateľ zvnútra*. Veda: Bratislava.
- CORNWALL, A., LINDISFARNE, N., 1994: *Diclocating masculinity: Gender, power, and anthropology*. London, New York.
- CVIKOVÁ, J., JURÁŇOVÁ, J., RIEČANSKÁ, E., 1994: Žena bola považovaná za niečo menejcenné. Rozhovor Jany Cvikovej, Jany Juráňovej a Evy Riečanskej s Emíliou Horváthovou. In: *ASPEKT 3/1994 Bosorky*, s. 58 – 64.
- ČAPLOVIČ, J., 1975: *O Slovensku a Slovákoch*. Tatran: Bratislava.
- DOBŠINSKÝ, P., 1871: *Úvahy o slovenských povestiach*. Kníhtlačiarско- účastinársky spolok.

- DUDEKOVÁ, G. a kol., 2011: *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku* [Towards the modern woman. Chapters on gender history in Slovakia]. Veda: Bratislava.
- EISLEROVÁ, R., 1995: *Číže a meč, agrese a láska*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.
- ERIKSEN, T.H., 2001: *Small Places Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. Pluto Press: London, Sterling, Virginia.
- FALŤANOVÁ, L., 1987: Obchod. In: BOTIKOVÁ, M. (Ed.): *Zabudnuté postavy*. Myjava, s. 17- 45.
- FALŤANOVÁ, L., 1987: Žena a voľný čas. In: *Zamestnaná žena vo svetle výskumu*. Výskumný ústav sociálneho rozvoja a práce: Bratislava, s. 133-149.
- FARKAŠOVÁ, E., 2002: Situovanosť vedeckého poznania versus jeho objektivita. In: *Filozofia*, roč. 57, č. 6, s. 383 – 393.
- FEGLOVÁ, V., 1998: Symbolika ženského princípu v kalendárnych obyčajoch. In: HLÔŠKOVÁ, H., LEŠČÁK, M. (eds.): *Žena z pohľadu etnologie*. Prebudená pieseň: Bratislava, s. 32 - 37.
- FILOVÁ, B., 1956: Spoločenské a príbuzenské vzťahy. In: *Banícka dedina Žakarovce*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV: Bratislava, s. 16 - 63.
- FILOVÁ, B., 1968: Rodinný život. In: MRÁZ, B. (Ed.): *Československá vlastivěda. Díl III. Lidová kultura*. Praha: Orbis, 1968, 539-554.
- FILOVÁ, B., 1975: Spoločenský a rodinný život. In: FILOVÁ, B. a kol.: *Slovensko 3. Lud 2. časť*. Obzor: Bratislava, s. 947-980.
- FREEMAN, D., 1983: *Margaret Mead and Samoa: The making and unmaking of an anthropological myth*. Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts.
- HABARTOVÁ, R., TARCALOVÁ, L. (eds.), 2011: *Svět mužů a žen*. Uherské Hradiště.
- HARAWAY, D., 1988: Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspectives". In: *Feminist Studies*, 1988, s. 575–599.
- HASMANOVÁ-MARHÁNKOVÁ, J., 2013: Nejistá spojenectví kulturní antropologie a feministického myšlení. In: *Český lid*, 2013, č.2, s. 205 – 222.
- HERD, G.H. (Ed.), 1998: *Rituals of masculinity*. New Brunswick.
- HLÔŠKOVÁ, H., ZMETÁK, I., BOTIKOVÁ, M. (eds.), 2011: *Príspevky k dejinám etnologie na Slovensku (16.-20. storočie)*. Univerzita Komenského: Bratislava.
- HLÔŠKOVÁ, H., LEŠČÁK, M. (eds.), 1998: *Žena z pohľadu etnologie*. Prebudená pieseň: Bratislava.

- HOLUBY, J.L., 1958: *Národopisné práce*. Bratislava.
- CHODOROW, N., 1978: *Mothering*. University of California Press.
- JAKUBÍKOVÁ, K., 2004: Etnologické prístupy a príspevky k štúdiu rodu. In: DARULOVÁ, J., KOŠTIALOVÁ, K. (eds.): *Sféry ženy*. Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Sociologický ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe: Banská Bystrica, s. 24-31.
- JAKUBÍKOVÁ, K., 1995: Maskulinizácia či feminizácia obradov životného cyklu? In: Zborník z Akademická Nitra '94. Medzinárodné sympóziu a študentský folklórny festival, Nitra, 7.-12.6.1994: *Tradičná ľudová kultúra a výchova v Európe*. Nitra, s. 120 – 125.
- JAKUBÍKOVÁ, K., 1990: Pohlavná a veková diferenciácia v svadobných obyčajoch na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, Roč. 38, č. 1-2 (1990), s. 19-27.
- KANDERT, J., 2007: Svět přírodních národů. In: MALINA, J. (Ed.): *Kruh prstenu : světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti*. Akademické nakl. Cerm: Brno, s. 337- 376.
- KANOVSKÝ, M., 2004: Kultúrna a sociálna antropológia: osobnosti a teórie, Chronos: Bratislava.
- KICZKOVÁ, Z., 2011: O Centre a (s Ludevikou) v Centre. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (eds.): *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Univerzita Komenského v Bratislave: Bratislava, s. 17- 31.
- KICZKOVÁ, Z., 2011: Rod vo feministickom diskurze. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (eds.): *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Univerzita Komenského v Bratislave: Bratislava, s. 32 – 52.
- KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M., 2011: Materstvo ako téma feministického skúmania. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (eds.): *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Univerzita Komenského: Bratislava, s. 209 - 225.
- KOVAČEVIČOVÁ, S., 1955: *Ľudový odev v hornom Liptove*. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- KOVAČEVIČOVÁ, S., 2007: Vraj som iné ženy kazila. *SMEženy*, 37/200. Dostupné na internete: <http://zena.sme.sk/c/3491389/sona-kovacevicova-vraj-som-ine-zeny-kazila.html>
- KÜLLÖS, I., 1999: *Traditional women's roles*. Budapest.
- LACINOVÁ, E., 2011: O diskusii biologické a/verzus kultúrne. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (eds.): *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Univerzita Komenského v Bratislave: Bratislava, s. 81 – 97.

- LANGER, J., 1984: Problematika svobodných matek ve vztahu k homogenitě komunity v 18.století. In: *Národopisné informácie* č.3, s. 77-83.
- LAQUEUR, T., 1990: *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Harvard UP: Cambridge, MA.
- LEŠČÁK, M., 1993: Ethische Prinzipien des Familienlebens in Slowakische Marchen. In: *Slovenský národopis* 41, 1993, s.448-452.
- LIPOVETSKY, G., 2000: *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*. Prostor: Praha.
- LÖNNGVIST, B., 1999. The Male Absent. *Etnologica Scandinavica*, s. 70 – 83.
- MALINA, J., 2007: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti*. Akademické nakl. Cerm: Brno.
- MALINA, J. a kol., 2009: *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. Akademické nakl. Cerm: Brno.
- MALINOWSKI, B., 1929: *The Sexual Life of Savages in North Western Melanesia*. Eugenics Pub. Co: New York.
- MALINOWSKI, B., 2007: *Sex a represe v divošské společnosti*. SLON: Praha.
- MANN, A.B., 1981: Kysucké vysťahovalectvo do zámoria na prelome 19. a 20.storočia (na príklade obcí Riečnica a Harvelka). In: *Národopisné informácie* č.2, 1981, s.146 – 180.
- MEAD, M., 1928: *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilisation*. William Morrow & Company: New York.
- MEAD, M., 1930: *Growing up in New Guinea. A comparative study of primitive education*. Blue Ribbon Books: New York.
- MEAD, M., 1935: *Sex and temperament in three primitive society*. William Morrow & Company: New York.
- MEAD, M., 1949: *Male and female. A study of sexes in a changing world*. William Morrow & Company: New York.
- MEAD, M., 2010: *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*. SLON: Praha.
- MEIJERS, D., 1991: The Protestant ethic and the spirit of feminism. In: *Ethnologia Europea*, 21 n.1.
- MICHALKO, P., 1977: *Rozhovory učiteľa so sedliakmi o škodlivosti povier panujúcich medzi pospolitým ľudom*. Tatran: Bratislava.
- MILTON, K., 1979: Male bias in anthropology. In: *Man* 14, č.1, s. 40 – 54.

- MITTERAUER, M., 1986: Formen ländlicher Familienwirtschaft. In: EHMER, J., MITTERAUER, M. (eds.): *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesselschaften*. Wien, s. 185-323.
- MOORE, L. H., 1988: *Feminism and anthropology*. University of Minesota press: Mineapolis.
- MOORE, L. H., 2001: Co se stalo se ženami a muži? In: *Cargo 2001 č. 3-4, 2002*, s.174-197.
- MOŽNÝ, I., 1999: *Sociologie rodiny*. SLON: Praha.
- NAVRÁTILOVÁ, A., 2007: K reflexi genderových rolí v pozicích hlavních obřadníků svadby. In: *Folia Ethographica.41*, s.119 – 145.
- NAGL-DOCEKAL, H., 2007: *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy*. SLON: Praha.
- OAKLEYOVÁ, A., 2000: *Pohlaví, gender a společnost*. Portál: Praha.
- ORTNER, S. B., 1974: Is female to male as nature is to culture? In: ROSALDO, M.Z., LAMPHERE, L. (eds.): *Woman, culture, and society*. Stanford University Press: Stanford, CA., 68-87.
- ORTNER, S.B., 1998: Má se žena k muži jako příroda ke kultuře? In: OATES – INDRULOVÁ, L. (eds.): *Dívčí válka s ideologií*. SLON: Praha, s..
- OTIS-COUR, L., 2002: *Rozkoš a láska. Dejiny partnerských vztahů v středověku*. Vyšehrad: Praha, s. 89 - 114.
- RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J., 2003: *Ženy, muži a společnost*. Nakladatelství Karolinum: Praha.
- ROSALDO, M., LAMPHERE, L. (eds.), 1974: *Woman, culture and society*. Stanford University Press.
- SIGMUNDOVÁ, M., 1984: *Postavenie roľníckej ženy v rodine a v spoločensve*. Dizertačná práca. Bratislava: FF UK.
- STANISLAV, J., 1967: *Dejiny slovenského jazyka. 3.doplnené vydanie*. Slovenská akadémia vied: Bratislava.
- SOUKUP, V., 1996: *Dejiny sociální a kulturní antropologie*. Univerzita Karlova: Praha.
- SOUKUP, V., 2012: *Antropologie - Teorie člověka a kultury*. Portal: Praha.
- SVAŘÍČKOVÁ, R., SLABÁKOVÁ-KOHOUTOVÁ, J., PAVLÍČKOVÁ, R. HUTEČKA, J. a kol., 2012: *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.

- SZAPUOVÁ, M., 1998: Kategória rodu vo feministickom diskurze. In: *Aspekt 1/1998 Myslenie žien*, s. 32 - 38 .
- SZAPUOVÁ, M., 2011: Ženy, veda a feminizmus: k otázkam feministickej kritike vedy. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (eds.): *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Bratislava : Univerzita Komenského, s. 331-350.
- SZAPUOVÁ, M., KICZKOVÁ, Z., 2011: Muži, otcovia a rodová rovnosť. In: KICZKOVÁ, Z., SZAPUOVÁ, M. (eds.): *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 226 - 247.
- SCOTT, J. W., 2006: Rod: užitočná kategória historickej analýzy. In CVIKOVÁ, J., JURÁŇOVÁ, J., KOBOVÁ, L. (eds.): *Histórie žien: aspekty písania a čítania*. Aspekt: Bratislava.
- ŠINDELÁŘ, B., 1986: *Hon na čarodejnice*. Nakladatelstvi SVOBODA: Praha.
- ŠMAKALOVÁ, I., 1936: Integrálna dedina: štúdiá slovenskej zemianskej dediny v Turci. Sociálny ústav ČSR.
- ŠVECOVÁ, S., 1986: Slovenská a česká rodina. In: *Český lid* 73, 1986, s. 203-205.
- ŠVECOVÁ, S., 1989: Dva typy tradičnej roľníckej rodiny v Československu. In: *Český lid* 76, 1989, s. 210-222.
- TAVRIS, C., 1993: *The mismeasure of women*. Touchstone: New York.
- TENDRJKOVA, M.V., 1992: Mužskije i ženskije vozrastnije iniciacii. In: *Etnografičeskoje obozrenije*, č.4, s. 29 – 40.
- TIBENSKÝ, J., URBANCOVÁ, V., 2003: *Slovensko očami Európy 900 – 1850*. AEPRESS: Bratislava.
- URBANCOVÁ, V., 1970: *Počiatky slovenskej etnografie*. Slovenská akadémia vied: Bratislava.
- VODÁKOVÁ, A., VODÁKOVÁ, O., 2003: *Rod ženský*. SLON: Praha.
- VRHEL, F., 2000: Sociokulturní kořeny lásky a sexuality. Antropologie sexuality. In: *Univerzitní noviny*, 7, 1/200, s. 19 – 34.
- VRZGULOVÁ, M., 1996: Rodina živnostníka a postavenie ženy v nej. In: *Slovenský národopis*, 44, 4/1996, s. 425-433.
- VRZGULOVÁ, M., 1997: *Známi neznámi Trenčania. Živnostníci v meste 1918–1948*. Vyd. Peter Popelka: Bratislava.

- VRZGULOVÁ, M., 1998: Ženy stredných vrstiev a ich aktivity vo verejnom priestore mesta. 1918-1945. In: MANNOVÁ, E. (Ed.): *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900–1989*. AEP: Bratislava, s. 197-204.
- VRZGULOVÁ, M., 2006: Návrat domov? (Biografické naratívy žien, ktoré prežili holokaustoročie). In: SALNER, P. (Ed.): *Židovská komunita po roku 1945*. Ústav etnológie: Bratislava, s. 9 –30.
- VRZGULOVÁ, M., 2007: *Príručka vlastenectva pre začiatočníkov a pokročilé*. MONMART: Bratislava.
- VRZGULOVÁ, M., 2011: Holokaust v životných príbehoch žien. In: DUDEKOVÁ, G. (Ed.): *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Veda: Bratislava, s. 400-421.
- WOLF, J., 1992: *Člověk ve světě magie*. Unitaria: Praha.
- WOLF, N., 2000: *Mýtus krásy*. Aspekt: Bratislava.
- WOMEN IN RITUAL AND SYMBOLIC ROLES, 1978. New York.
- ZAJONC, J., 1998: Strigy, bosorky, bohyne a iné ženy, ktoré „vedia“. In: HLÔŠKOVÁ, H., LEŠČÁK, M.(eds.): *Žena z pohľadu etnológu*. Prebudená pieseň: Bratislava, s. 37 – 41.
- ZÁTURECKÝ, A.P., 1974: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Tatran: Bratislava.
- ZÁTURECKÝ, A.P., 2005: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Človek, jeho vek, pohlavie, rodina a domovina*. Tatran: Bratislava. Dostupné na internete:
http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1433/Zaturecky_Slovenske-prislovia-porekadla-a-uslovia-Clovek/2#ixzz2mJy26IpP